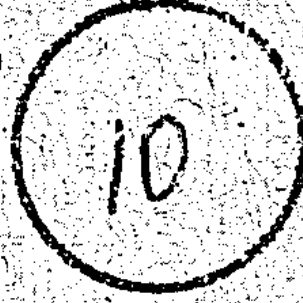

Cilt VII

Mayıs 1929

Sayı 1

Darülfünun

11 MART 1991

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MECMUASI

Felsefe, İctimaiyat, Tarih, Coğrafya, Edebiyat

İki ayda bir neşrolunur

Bu Sayıda :

Beşerî coğrafyada yaşama tarzları : Coğrafya müderrisi Ali Macit
Gevherî Köprülüzade Mehmet Fuat

İstanbul — Yeni Matbaa

1929

Beşerî coğrafyada yaşama tarzları

Birinci kısım

I

Bir nahiyenin coğrafî çehresinin o havalide oturan ahalinin hayat tarzlarına göre tebeddüle maruz kalabileceği malûmdur. Bu tebeddülât, sakinlerinin baka ve mevcudiyet şartları uzun asırlardan beri tespit edilmiş ve adeta stereotipe olmuş olan Avrupada o derece nazarı dikkatimizi celbetmez. Buna rağmen Avrupada bile coğrafya çehresinin bazı tebeddülâtı müdekkik nazarlardan kurtulamaz. Meselâ şehir hayatının mütezayit bir surette tekâmülü, etrafımızda ziraat ve beşerî grupmanlar üzerine tesir icrasına başlamıştır; bu tesir ağır bile olsa meydana getireceği tahavvülâtın gayri mahsus bir halde kalması mümkün değildir.

Fakat meşguliyet tarzlarının ve bir meşguliyet tarzı yerine bir diğerinin ikamesinin sathı arzın çehresini ne derecelere kadar değiştirebileceğini hakkile idrak için yeni memleketleri, Amerikanın çayırlarını, pampaları hatta pusztaları, Rus steplerini, Cezayirin mittidjasını ve yahut başka sahalarını nazarı itibare almak kâfidir. Bizler buralarda sadece yaşayış tarzına yeni unsurlar ilâvesinden mütevellit tahavvülâte değil fakat zihayat mevcudatın eski muvazenesini baştan başa bozan, hayatın derin sarsıntılarını gayri zihayat mevcudata bile ulaştıran tebeddülâte da şahit oluyoruz. Sürülerimizin yerleştiği mer'alar etrafında nebatî kâinat değişiyor; vücudu evvelce ortadan kalkmış olan yerlerde tekrar ağaç görünüyor. Mezruatımızla bazı nebatat, kendiliklerinden ziraat sahalarına koşup geliyorlar. Bir takım musibetler ile beraber çobanlarında tahribatına uğramış olan bir çok yerlerde ise bu manzaranın tamamen aksini görmekteyiz. Bilhassa Akdeniz etrafında ve Garbî Asyada yarı göçebe bir halde ve ya sun'î sulama ile idame ettirilen ziraatın yerini almış olan çölümsü yer pek çoktur.

Hiç şüphe yokki hakikî kıymeti derecesinde taktir edilemeyen ve ya mukayese mutiyatının fiktanından dolayı kâfi derecede vazifesi ve tesirleri tetkik olunamıyan bir amili coğrafî karşısındayız. Yerleşmiş, teşekkül etmiş bir hayat tarzı; tabiat üzerine ve ya bir coğrafyacı gibi söylemek

lâzım gelirse ülkelerin fizyonomisi üzerine metodik ve devamlı, binaberin kuvvetli bir tesiri müstelzimdir. Şüphesiz eline bir alet aldığı gündən beri insanın etrafına (muhitine) «*environnement*» olan tesiri hemen kendini hissettirmeğe başlamıştır. Medeniyetlerin ilk anlarından beri bu tesir ihmal edilemiyecek derecede mühim idi denilebilir. Fakat toprak üzerinde gitgide daha derin bir surette izler bırakan müktesep kuvvet ve kudretlerle müteakip nesillere kendilerini tanıttıran, fikirler üzerine damgalarını basan, terakkinin bütün kuvvetlerini muayyen bir istikamete çeviren müşekkel ve sistematik itiyatların tesiri ise büsbütün başkadır.

Bu tesir o derece kuvvetlidir ki bazen ona aldanmak tehlikesi vardır. Pastoral (rayi), ziraî hallerin, vaziyetlerin ve ya içtimai tasnifatın her hangi bir halinin fikirlerimizde uyandırdığı birbirinden farklı ve birbirinden kat'i surette ayrı neviler, tabiatta o derecede farklı tezatlara tekabül etmekten uzaktırlar. Bu tezatlarda en müttekâmil iki hayat tarzı üzerinde tevekküf için, çobanı ve çiftçiye alalım - çoban ve çiftçinin meşgul oldukları hayat tarzlarının farklı olmasından doğmuş itiyadat ve idrakât hey'eti umumiyesi yüzünden ve içtimai noktai nazardan birbirinden pek farklı iki fert haline gelmiş bulunmalarından mütevellittir. Bu içtimai iki fertten her birinin mülkiyet, aile, hukuk, kavmiyet rabitaları hakkındaki telekkilerinde gayri kabili telif tehalüfü efkâr vardır. Birisinde hukuk (territorial) diğesinde ise ailevîdir. Fakat bu ihtilâfatın birer tabiat vakıaları olmaları ise pek sathî ve ancak bilvasıtaadır. Bunlarda fizikî muhitin bir aksini, tecellisini görmek istemek her halde «*abus de langue*» mubalagalı bir san'atı lisaniye yapmak demektir. Tabiat daha az mütenevvi, daha az mütlak olup bu tezatlarda zannı tahmin ettirebileceğinden daha ziyade kabili intiraktır. Tabiat mücerret tasniflerimizin bize tasavvur ettirebileceğinden daha mütenevvi imkânları ihtiyat olarak muhafaza etmekte ve saklamaktadır.

Bu halleri biz, bilgilerimiz, birbirine gayri müsavi bir nispette tekâmül dereceleri arzeden müteaddit ülkelere doğru yayıldıkça daha iyi muhakeme edebiliyoruz ve edebiliriz. İklim benzeşimleri aynı olan yerlerde hayat tarzlarının birbirine nazaran büyük büyük farklar irae ettiğini görüyoruz. Gömlek değiştirir gibi birbirini takiben, üstüste ve yekdigere hiçte benzemiyen hayat tarzları kabul eden havaliye şahit oluyoruz. İnsanların malik oldukları tadil kuvvet ve selâhiyetinin ülkelerde nerelere kadar tevessü edebileceğini ölçebilmeği, bize bilhassa bu günkü istimar siyaseti (moderne colonisation) öğretmektedir. Zaten bu kuvvet ve selâhiyet pek katı ve dar kadrolar içinde mahtut bir derecede olsa idi her tarafta pek hakikî ve meşru bir alâke uyandıran bu istimar (Colonisation) eserinin hiç bir mana ve şumulû ifade etmiyeceğini itiraf etmek lâzım gelirdi.

Doğru ve salim bir fikir edinebilmek için zannederim ki her şeyden evvel tabiat üzerine fîli beşerin ve ya beşer üzerine tabiatın tesirinin ancak âlemi nebatî ve ya hayvanî yani hayat denilen son derecede mukavim ve elastikî şey tavassutıyla icrayı amel ettiğini nazarı itibare almaklığımız icabedecektir. Her şeyi tanzim ve idare eden iklim ve toprak tesirâtı, mevcudiyetimizin varlığı ile alâkadar olan bu zihayat alem ile aynı zamanda bize de irişir. Bu âlem ise bir kısmı hali tereddide diğer kısmı ise hali tekâmülde muhtelif Jeoloji devirlerine mensup nevilerin dahil olduğu pek karışık teşekkül bir âlemdir.

Gerek birbirlerini ifnaya çalışan hayvanlar arasında gerekse mekân için daima çarpışan nebatat beyrinde ve gerekse nebatat ile nebatatın sırtından geçinen mikroplar veya tufeyliler arasında mütemadî, fasılasız bir hali mücadele ve rekabet hüküm sürer. Yaşadıkları sahayı tevsiya muvaffak olmuş bulunan nebatlar yanında rüc'ata mecbur edilmiş ve iltica ettiği uzletgâhdan hücum için muvafık bir fırsat bekliyen nebatat vardır. Bütün bu hallerden ise hiç bir yeri kat'i olarak temin edilmemiş olan istikrarsız bir muvazene doğmaktadır. Ağaç, ot, orman ve çayır gibi nebatî teşekkülât arasında ve yahut yayvan yapraklı ağaçlar ile sanavberiyeler, meşe ve kayın ağaçları gibi neviler beyrinde devam eden mücadeleye, düelloya beşerin müdahalesi pek mühim neticeler verir ve bu müdahalesile insan ihtimalâtı istediği tarafa çevirir ve bu suretle istediği tarafın terazisine ağır basar. Zaten de böyle olmuştur: insan bu mücadelede daima bir tarafı benimsemiştir. Fakat mademki insan bir hakimi tam halinde icrayı hareket için zihayat kuvvetlerin bir kısmını kendi lehine tedvire mühtaçtır, o halde döğüşeceği harp sahnelerine göre gayrı müsavi ihtimallere, şanslara tesadüfe de maruzdur. Fakat bu yaşayan tabiat, iklimin tahtide uğraticı şartları yüzünden fakirleşir, anemik bir hal alır ise insanın kendisi de bundan müteessir olur ve kendisine bakâ temin eden vasıtaları intihapta üzülür, icraatında mağlup ve mefluç olur. Samoyède (Samoyed) veya Tchoukteche (Şukç) kabilesinin yegâne geçinme menbanı teşkil eden ren geyikleri sürüsünü müstevli bir hastalık helâkedecek olsa kabile de dağılmağa mahkûmdur. Sind mintakasında muattal kalacak olan bir sun'î sulama kanalı oradaki asayişperver çiftçi zümresini bir serseri sürüsüne veya bir haydut çetesine kalbedebilir. Bu kabil menatikta hayat tarzları (maîşet tarzları) istikrarlı bir sıfat irae etmezler, geçicidirler. İşte bu sebepten dolaydır ki insan Laponyalılar ve Eskimolar gibi akvamın, biri hayvan besleme ve diğeri av ve balıkçılık delâletile kuvvetli ve devamlı bir teşkilâta nasıl olupta irişebildiklerini gördükçe hayretten kendini alamtamaktadır. Devama kabiliyetli ve bulundukları muhite, uygun aletler

ve malzemeye sahip, içtimaî tip meydana getirmek meselesi, hiç şüphesiz diğer nısıf kürenin nihayetinde Fuegien kabilelerinin pek sefilâne bir surette süründükleri yerlerden daha hasis şerait altında yaşamağa mecbur kalan bu şimal kutpu havalisi sakinleri (Laponyalılar, Eskimolar) tarafından daha büyük bir muvaffakiyetle başarılmıştır. Bu vakia karşısında, bu hayat tarzlarının bugün yerleştikleri nispeten mahtut mintakada değil de bilakis vaktile daha büyük mikyas üzerinde nısıf küremizin vasat derecelerine tekabül eden berri sahalarda teşekkül etmiş olduğu fikrinden feragat etmek te biraz müşkülcüdür.

Herhalde ren geyiğini, onu ehliştiren insana veya kendisine gıda teşkil eden Lichen (liken) (Şeybiye) ye rapteden kombinezonlar gibi basit tertipler üzerine müesses hayat tarzları bulundukları yerlerin fizyonomisini (çehresini) mâhsus bir şekilde değiştirmek kabiliyetini haiz değillerdir. Kürei arzın, şumullü kuvvet ve vesaitile hayatın hüküm sürdüğü mintakalarında mes'ele büsbütün başka türlüdür. Böyle yerlerde münasebat basit vahtetler (unité) beyniude değil ancak az veya çok bir derecede kuvvetli veya kesif veya kapalı tecemmüat arasında teessüs eder. Bu nebatî ve hayvanî tecemmüat tıpkı bir şehir halkı gibi aynı yerlerde birlikte yaşarlar ve bunlar biri diğerinin mevcudiyetinden istifade etmek ve müşterek mevcudiyet sahibi efradın her birinin kendi hayatı için lâzım olan melce, ziya, rutubet, hararet ve kimyevî mevad miktarını yaşadıkları vasattan mütekabilen almak mecburiyetinden dolayı birbirlerine mütekabil menfaat kayıtlarıyla bağlıdır.

Bu mütesanit cem'iyet tabii, irticafattan masun değildir; daha açık, daha zayıf tecemmüat ta vardır. Cem'iyetin dağılması için bunu teşkil eden unsurlardan bir kısmını bozmak, çözmek kâfidir. Fakat kapalı ve mukavim tecemmüat ta vardır. Suhunet ve rutubetin birleşmesi nebatata mukavemet edilmeyecek derecede kuvvetli bir ileri atılma ve taşkınlık temin eder ve küçük bir saha üzerine fevkalâde kesif canlı mevcudat toplar.

Müteaddit taarruzlara herhalde diğerlerinden daha az olmamak üzere maruz kalan ve bunlara karşı kendini ancak teşekkülatının mukavemeti sayesinde müdafaa edebilen medarî Silvalar, kapalı tecemmuatın en bariz bir misalini teşkil eder. Silva aleminin haşîşî ve haşebî nebatat, epifitler, liyanlar, tahtı-secerler, sürünücü ve tırmanıcı hayvanlar, kum gibi kaynaşan nihayetsiz haşarat ve glossines (glosin) lerden ibaret olan sayısız mevcudat birbirlerinin mütekabilen tahtı tabiiyetindedirler ve birbirlerine hemen hemen çözülmesi gayrı kabil rabıta ve düğümlerle bağlıdır. Mamafi az veya çok bir surette tadile uğramış bir şekilde idamei mevcudiyet edebilmiş olan büyük ağaçların ve liyanların mevcudiyetleriyle de sabit olacağı vech.

üzre bilhassa bitişik ve mücavir menatikta ormanlık sahanın hududu küçülmüştür. Fakat medarî orman, insanların ziraata yer hazırlamak için kendisinden zaptettiği sahayı hemen geri almağa karar veren mütearrız bir kuvvettir, ve her şeye rağmen insanların bir türlü hakkından gelmediği bu ormanlar âlemi, elyevm orta Afrikada ve Amerikalarda pek büyük sahalar işgal ederler. Biyolojistlerin yeni taharriyatı, civarına salgın aşılayan amillerin, *Glossina Palpalis* lerin ve daha umumî olarak çeçe sineklerinin mühim mevkiler işgal ettikleri bu haşarat aleminin, nehir kenarlarının kendi hayatlarıyla çok sıkı ve dar münasebat irae eden sık ve kesif nebatatında kendilerine birer mesken intihap ettiklerini meydana çıkarmıştır. Bu alem, bu nebatatın kendisine temin ettiği bu melce' de mevcudiyetine elzem olan rutubet ve hararetin muayyen şartlarını bulur ve böylece vasatın korkunç kuvveti bütün manasile meydana çıkar, ve nebati taşkınlığın zarurî bir neticesi olarak hayvanî bir taşkınlık (kaynaşma) husule gelir. Bu hayvanî kaynaşma ise, kendisinin de maruz kaldığı tufeyliliğin de dahlü tesiriyle tarruzlarını arttırır, öldürücü tesirlerini taz'if eder. Bu taarruzun yegâne kurbanı insan değildir, bilakis insana yardım edebilecek olan hayvanlar da bu öldürücü faaliyetin hatta insanlardan daha ziyade kurbanıdırlar. Sinek, örümcekler, sivrisinek... v.s... gibi. haşarat alayları kendilerine melce hizmetini gören ve pek nadiren uzaklaştıkları bu nebatatın sıkı bir surette tabiiyetindedirler. Bu nevilerden kısmı azamının hayatı sürfe halindeki mevcudiyetlerini geçirdikleri su tabakaları ve yetiştikten sonra da şikârlarını gözledikleri çalılıklar arasına temerküz eder. Hatta medarî menatik haricinde bile — yeterki suhunet ve rutubetin müsait şartları imtizaç edebilsin — bu iki âlem beyninde daima semeredar olmağa amade sıkı bir müşareket vardır. Avrupanın, malarya tarafından sıklık ziyaret edilen, cenup ovalarında dahi gece olunca Anofel (anopheles) civar sahaların aleyhine olarak güneşin doğması ile saklandığı dikenli çalılıklardan yükselir ve meydana çıkar.

Silva menatıkı ahalisinin maluliyetine sebep, kendi etraflarındaki diğer canlı mevcudatı (nebatat, hayvanat) birbirine rapt eden sıkı ittihat ve vifaktır. Buralarda insan kütleleri, bu derecei ittisai bulmasından dolayı hail ve manilerin en yenilmezi şeklini almış olan hayat kuvvetine, taşkınlığına çarpar, bu hayat kuvvetinin kökleri ise vasatın hazırladığı, ekoloji (oecologie) nin ise ancak son zamanlarda birbirinden ayırmağa, ayıklamağa, aydınlığa çıkarmağa başlağa bildiği nihayetsiz ve sayısız sihriyetler ve münasebetlerdedir. Bu nebati şekillerin pek muğlak ve birbirine girift olan beraberliğini birbirinden ayırmak ve bunlardan müfit olanlarını meydana çıkarmak ve tecrit etmek, müntahap nevileri bir araya toplamak ve diğer nebatatın istilâsına karşı bunları müdafaa etmek; nihayet

öküz ve at gibi insana kuvvet ve sür'at seyrini iare edebilecek olan hayvanatın mevcudiyetini temin ve tekeffül etmek: İşte insanın tahakküt ettirmeğe muvaffak olduğu işlerin umumi planı; burada insan vazifesini silvanın daha az gayrı kabilinufuz ve binaenaleyh bir dereceye kadar çalışmak mümkün olan muuhiti müstesna olmak üzere, ancak natamam olarak ifa edebilmiştir.

Binaenaleyh, bu medarî menatıkta, mevsimler arasına biraz uzun süren yabıs bir mevsim haylûletinin insan için neler ifade ede bileceği ve bu haylûletin ne demek olduğu kolaylıkla anlaşılır: bu mevsim, insanı velev muvakkat bile olsa bir menğene içinde sıkı kuvvetten kurtaran bir mütareke mahiyetindedir. Rutubetten mahrum yüksek suhunetler, muzir haşaratın tekâmülüne manidir. Havalandırma myasmaları darmadağın eder. Kuru ot, kabili ihtirak mevat hazırlar. Umûmiyetle velev geçici bile olsa mahlûkatın fizyolojik şartlarını tadil eden herşey insanın faaliyetine imkânlar hazırlar.

Filhakika, bir hayat tarzı teşkil eden meşguliyetlerin muntazam bir surette teakubu ile mevsim sıraları arasında bağlanan münasebet müteaddit kerreler nazarı dikkatı celbetmiştir. Toprağa temellük bir ağacı ve ya fidanı budama geçici bir hale ve ya hayatî bir faaliyetin tatiline veya bir nevi buhrana merbut ve insanın, şayet çiftçi, bağcı veya bahçıvan ise hemen mevkii istifadeye koyduğu veya koyacağı bir takım ameliyelerdir.

Mer'a arayan çoban devrî yürüyüşlerinde yubusetin tahrip edici seyri tarafından kendisine çizilen güzergahı takip eder ve ahenkdar bir eda ile ovadan dağa ve dağdan ovaya yollarını durur. Kara ve deniz avcılığı için de böyledir. Sürülerin kendilerine kışlak melcei teşkil eden ormanları terketmesi zamanı kutpu şimalî ahalisi için avın başlangıçına bir işarettir. Muhtelif arz derecelerinde balık avı yapan kabileler için de devrî bir surette gelen av mevsimleri vardır: nehirleri menbaları cihetine doğru çıkan somun balığının mevsimi, medarî nehirlerde feyezan sularının çekilmesi anında başlayan balık mevsimi gibi. Deniz avcılığını tanzim eden de gene sardalya, morina ve ringa balıklarının yaptıkları devrî akınlardır. Böylece insan, mevsimi tebeddüller veya hayvanî hayat âleminde hasıl olan hareketler — zaten bu hareketlerin kendisini de mevsimler meydana getirir — sayesinde yaşayış itiyatları iktisap eder ve o hayatı sürebilmek için hazırlanır, alât ve edevat imal eder, muvakkat veya sabit tesisat meydana getirir.

Bu, büyük farkların noktai hareketidir. Hayat tarzları hususî bir mahiyet kesp etmeğe başladıkça bunların nasıl tebarüz ettiklerini ve nasıl arttıklarını şimdilik aramak mecburiyetinde değiliz. Aynı adamların, fertlerin mevsimlere göre ve sırasile avcı veya çiftçi ve çoban olmaları

hatta en iptidai medeniyet sahibi cem'iyetlerde bile nadirdir. Bu nevi meşguliyetler biri diğerinin içine girmeden beraberce mevcut olabilirler; Avcı olan cüce zenciler (Pygmé) ile Afrika Silvalarının çiftçisi olan zenciler arasında bir vazife paylaşması vardır. Tabii bu hal ilerilemiş medeniyetlerde daha nadir olan bir vakiadır.

Şimdiye kadar, hattı istivadan uzaklaştıkça mevsimlerin icab ettirdikleri devrî tebeddüllerden bahsolundu. Daha az birsurette mer'i diğer tebeddüller de vardır. Bunlar da, mevcudatın hayatları üzerine icra ettikleri tesirat dolayısıyla mevcudiyet tarzlarının teşekkülü üzerine de icrayı nüfuz ederler. Son glasiyeler istilâsının, avarız ve hidroğrafisini değiştirdiği şimalî Amerika ve Avrupa ülkelerinin istismarında son asırlar zarfında derin bir surette mahsus olan tarakkiyatı zannederim ki bu sebepler hesabına geçirebiliriz. Bu fizikî şartların kendileri de nöbetleri geldikçe taaddüle uğramaktadırlar. Nebatat tarafından istilâ olunan gadirî mukaarlıklar türbiyelerle munkalip olmakta ve böylece buralar ileride ziraatın alâkadar olabileceği bir hal ve şekil almaktadırlar. Nehrî bir rejim gadirî bir rejimin yerini almağa hazırlanmakta ve bir yatakta toplanmış olan su topraga karşı taarruz kuvvetini iktisap etmektedir. Bu kuvvet, sütresi vaktile yenmiş sathları örten *drift* in gayri mültesık kütlelerini yiyerek yarıntılar ve yarıklar açar, yeni vadiler taslağı çizer veya eskilerin ihyasını hazırlar. Böylece tebeddüle maruz kalan ve çehresi tenevvua uğrayan toprağın mahsulâtı da tenevvua uğrar. Kendilerine böylece ihzar olunan melceler sayesinde ağaçlar sathı arzın bu parçasını işgal ederler veyahut evelce bulunupta bir müddettenberi terkettikleri yerlerde tekrar arzı endam ederler. O halde, insan, burada dahi gayrı sabit espap, ilcaat ve zaruret delâletile mevcudatın muvazenesini tadil ederekten yeni hayat tarzları tesisi çarelerini bulur. Bir insanın filindeki muvaffakiyet ve müessiriyet, bu filin bir tekâmülü tabii seyrine müteveccih olmasından münbaistir. Minnesota ve sair yerlerde münhasır bir surette ekilen muayen bazı hububatın yerine daha mütenvvi bir ziraat sisteminin ikamesi hususunda görülen inhimak (*Mixed farming*, muhtelit ziraat) yukarıki müşahedeye istinad etmektedir.

Ne olabileceği ve ne gibi bir reviş, seyir takib edeceği hakkında peşinen mutalaat dermeyan etmemekle beraber bir tarla, bir çayır ve bir plantasionun insanın menfaati için yaratılmış gayrı tabii, sun'î tecemmuatın birer tipik misalleri olduğunu söylemek zamanıdır zannındayız. Sapan tarafından hazırlanmış olan bu eraziye işte efradından bulunduğu tecemmuattan, ve tabii vasatından kaçırılmış olan bir nevi, yalnız olarak yerleşiyor, halbuki o da bir kaç ay sonra yerini bir başkasına terk edecektir. Otun, çalığa karıştığı bu kumsaldan, orak müstesna bazı neciliyelerin

lehine olmak üzere bütün şüceyrei ve çalılık nebatı yoketmiş, uzaklaştırmıştır. Hurma ağacının gölgesinde meyva ağaçları, hububat ve bakliyelerden mürekkep karışık ve gayri mütecanis bir fertler kümesi toplanmıştır. Bundan başka insanın bir hayat merkezi yarattığı her yere kendisinin davet etmediği bir çok hayvan ve nebat koşup gelir. Buğday başağının bir, iki santimetro aşağısında kendisine lâzım olan ziya derecesini güya riyazî bir sıhhatla hisap etmiş gibi görünen kırmızı ve ya mavi tzehhürat kaynaşmasına bakınız. Kemiriciler, hububat yiyici kuşlar sürü sürü ve alay alay tarlalarımızı gözlerler. « Kobelt, mezrû toprağa nispetle orman hâli, sessiz, sedasız görünür. Orman hayvanatı, insanın gayri ihtiyarî olarak kendi elile hazırlayıp kendilerine güya buyurun dediği zenkin sofradan hisselerini alırlar ve nevalecin olurlar. Hatta ziyafet sofrasının ne tarafı kendilerine kolay gelirse oraya toplanırlar; ormanın kenarlarında, tarlada, hatta bahçelerde ormanın ihtiva ettiği hayvanat şekillerinden daha zengin ve daha çok hayvan şekilleri vardır diyor ». İnsan dahi nihayet bu komşuluktan hoşlanmağa başlar ve bu komşulukta halile lâubaliliğe munkalip olur.

Aile silsile kütüğünde hayvanın iyi bir yer işgal ettiği iptidaî beşerî cem'iyetlerde insan ile hayvan arasında ayrılık pek az mahsustur. Brezilya yerlilerinden bazılarının kulübelerinin (Kaza) adeta bir hayvan meşheri halinde olduğu ve burada muhtelif hayvanların insanlarla karmakarışık bir halde beraberce oturduklarını bazı seyahat kitaplarında okuduk. Pek eski devirlerde bazı nevi hayvanatın zaten oldukça gizli kalmış olan ehlileştirilme tarzlarını anlıyabilmek için hayvan ile insan beynindeki bu cazibei mütekabileyi hiç bir suretle nazardan uzak tutmamak icab eder.

Hulâsa olarak diyebiliriz ki fiili beşer evelce mevcut mecmuaların aleyhine olarak icrayı tesir eder ve bu mecmualar da bu fiile ve müdahaleye ancak gayri müsavi nispette bir mukavemet arzederler. Filvaki insanlar arzımız sathının birkısmını kendi lehlerine olmak üzere tadil etmişlerdir, lâkin sathı arzda insanların nihayet vasatın. muhitin birer tabiî gibi kaldıkları havali de yok değildir. İnsan yeryüzünün beşerileştirmeğe muvaffak olduğu kısımlarında bu muvaffakiyetini ancak bir taarruz bahasına elde etmiştir ve zaten insan bu taarruzunda müttefikler de bulmuştur. Adeta o zamana kadar müdahale edüp etmemekte mütereddid davranan bazı kuvvetleri de harekete getirmiştir denebilir. Yevmî gıda ihtiyacını tatminde kendisini taliin mukadderatından müstakil kılabilcek hayat tarzları ihtası için insan canlı mevcudat mecmualarını diğer mecmualar teşkili için tahrip etmek mecburiyetinde kalmıştır. İnsan, hayvanî ve nebatî müşterilerini, muhtelif taraflardan toplanan anasır vasıtasile meydana getirmiştir. Bunun için de

insan aynı zamanda hem halik ve hem de tahrip edici yani hayat mefhumunun kendilerinde hulasa olunduğu iki fiili aynı zamanda ifa edici olmuştur.

III

İptidalarda insanı celp ve davet eden ve ona bir taarruz sahnesi hazırlayan sahalara tabîi mahtut idi. Beşerî büyük cem'iyetler, sathın büyük bir kısmını işgal eden ormanlar, bataklıklar, müttefik bütün muhalif kuvvetler karşısında saflarını sıklaştırmak lüzumunu duyarduymaz tabîi bir darlık hisetmeğe başladılar. Mamefi yardımcılar kazanmak için, bunları devamlı mecmualar halinde toplamak ve adeta müteaddit imparatorluğa karşı diğer bir imparatorluk kurmak icabediyordu. İnsan tarafından dünya satahının zaten natamam olan fethinin hangi noktalardan başladığını tayin etmek, yapılabilirse, pek faidelidir. Bu fethin iptidaları sonralarını izah edebilir, zira iptidaî sebepler, semereler bir çok halâtta bilahara husulyap olan tekâmülün alacağı istikameti, veçheyi idare etmişlerdir dinebilir. Hayat tarzlarının coğrafi tetkikinin maruz kalacağı sual şudur: bu tarzlar nerede ve nasıl ve hangi tohumlardan, sebeplerden doğmuşlardır? Bu suali sormanın şimdiden arzettiği bir faide vardır: eğer biraz uzaklara gidilmek isteniyorsa, muayyen bir iki vak'a bilintihap bunların tahliline müracaat zarureti vardır.

Medarî menatıktan alınmış misaller— Medarî Silvanın insanın fütuhatına neden mani teşkil ettiğini söyledik. Bu havalinin insanın karşısına çıkardığı müşkülât meyanında en vahimi buralarda dolaşabilmek mes'elesidir. Halbuki bu menatıkta bu mani büyük nehirler boyunca kabili hazî ve refidir. Kongo, Amazon, ve başlıca kolları bu kapalı âlemin kesif dalgaları içine hayat ve rüzgâr (ventilation) ceryanları sokarlar. Nehirler cereyanının şiddetine karşı melce teşkil eden canibî kolların kesreti, buralarda seyrü seferi teshil etmiş ve ona *Igrapés* (tupi lisanında sandal yolları) lara sokulmak imkânını bahşetmiştir. Kongoda hakikî nehir filotillalarına malik kabileler çoktur. Nehirler beyninde teessüs eden münasebatı nazardan dur tuttuğumuz taktirde Afrika ortasının bize verdiği orijinal ve zengin etnografik malzemenin sebebi vücudunu izahta müşkülâta uğrarız. Amazon nehri boyunca birbirlerinden kız alıp vermek suretile beyinlerinde akrabalık teessüs etmiş bir sürü kabail vardı. Avrupalılar elyevm bunları içerilere sürmüşlerdir. Nehrî merakip arasında iki direkli ve çifte yelkenli olanları da vardı. Bunlar elyevm de müstameldirler. Çanak ve çömlekciliğin Güyanda mükemmel bir surette inkişafında herhalde nehrî minasebatın ve gemîciliğin pek büyük dahli olmuştur. Bu san'at bugün bile yerli medeniyetinin bir canlı şahidi gibi parlar.

Kurak bir mevsimin araya girmesi fiili beşer için olduğu kadar av ve hatta balık avı ve ziraat için de bir müsait saftadır. Kuruyan otlar üzerinde eski izler yeniden meydana çıkar, küller üzerinde biten taze otlar gazalleri ve dolayısıyla, tabii avcuları celp ve davet eder. Yerliler tarafından meydana getirilen av aletleri, gerek ihzarındaki meharret ve gerekse irae ettikleri mükemmeliyetten naşi, hiçbir suretle, arkaik bir ziraat aleti olarak kalmış olan ucu çivi ile mücehhez aletten aşağı kalmazlar. Diğer gıdalara tercih edilen ve binaenaleyh daima aranan gıdanın bu itiyadattan müteessir olmuş bulunması ihtimali de vardır. Sudanlı bir zenci veya Senegalli bir silahendaz (Vidal de Lablaş makalenin aslında Senegalli bir silahendazımız diyor). bir Berberî veya bir Araptan daha fazla et yiyicidir. Mamafî iptidaî ve basit bir şekilde bile olsa ziraat, meydana koyduğu mahsulü muhafaza ve idare imkanları ve usulû sayesinde diğer hayat tarzları üzerine faikiyet ihraz etmekte gecikmez. Beynel medareyn Afrika yerlilerinin yapmakta oldukları ziraat dahi bu kaidei umumiye tabaiyetten kurtulamamıştır. Avrupalıların Afrikaya nakil ve mütaakiben yerlilerin de iklime alıştırmak neşrettikleri Amerika menşeli mısır, manioka ve sair nebatatın bu sahalarda muvaffak olmaları her halde yerliler lehine kayd olunabilecek hayatiyet ve müteşebbisliğin pek te yabana atılamıyacak derecede parlak misallerinden biridir.

Medarî toprağın münbitliği hakkında beslenen ümitler ve parlak hayaller artık bir dereceye kadar sönmüştür. Buralarda, ziraata bütün manasıyla müsait sahaların nispeten mahtut olduğu malumdur. Afrikada olduğu gibi Brezilyada da bazı yaylaların sırtını kaplayan kırmızı limonlar köyler tarafından umûmiyetle aranan münbit sahalarda arz etmekte iseler de granitli arenlerin, lateritli arjillerin, haditli kumların v.s.... işgal ettikleri sahalardan ziraat bilakis büyük şeyler ümit etmez. Medareynde toprak kendisini sık sık yıkayan medarî yağmurlara maruzdur. Bu mükerrer yıkanma neticesinde bu topraklar maddei inbatiyelerini kayp ederler: binaenaleyh toprağın besleyici hassası çabuk azalır ve toprak çabuk yorulur. Toprağın bu çabuk yorulması medarî ziraatın en büyük engelidir. Bilhassa bu menatıkta *brûlis* (otları yakma) bar bar usulile ziraatı devam ettireğelmekte olan başlıca âmilde şüphesiz bu haldir. Istilzam ettirdiği nispî bir göçebelik ilcaat ile bu muvakkat tedbir, ziraatı, kendisini diğerlerinden tefrik ve temyiz eden en esaslı içtimaî hakkindan mahrum etmektedir.

Toprağın teedidi akarsuların nakl ettiği maddelerle otomatik bir surette vaki olan alüviyonlu erazide bu mahzur yoktur. Binaenaleyh bu kabîl erazi, ratıp medarî menatık ile mussonlar menatığında insanlar üzerine daima cazip tesirler yapmıştır.

Nehirlerin menba- tarafından koparılıp getirilen kimyevî ve mihanikî zerreler nehirler boyunca birbirini takiben ve mütevaliyen, tecdit olunan tabakalar halinde nehrin mansap tarafı ovalarına ve bilhassa deltalara yığılırken, esas toprak milhî işbai tehlikeli bir hale ketirmeyecek bir derecede ratıp kalmaktadır. Madağaskarın gadirî çukurlukları, Hindistan, Hindîçini, ve Çinin nehrî deltaları, insanlar tarafından hemen kullanılmalarındaki hassayı bu şarta medyündurlar. Yang — tseu ve Tonken nehirleri mansaplarında nehrin bir sene içinde getirip biriktirdiği çamur parçasının yerliler tarafından ne derece istiyak ve süratle kapışıldığını ve kıyı şiritine heman nasıl ilâve olunduğunu bu havaliyi gezen seyahlar ekseriya hayretle yazmışlardır. Bu hal, fazla nüfus mevcudiyetinden dolayı nüfuslanması (peuplement) âzamî noktaya kadar yayılmış (meselâ nehirler üzerinde sandallarda hayat - nehir göçebeligi) eskimiş ve kökleşmiş hayat tarzlarından mütevellittir. Ganj ve Brahmaputranın devrî feyezaları tarafından terk edilmiş olan tabakalarda (Bingalde *Jihls*) sular yayılı bir haldedir. Buraya koşup gelen maî nebatat meyanında, tanesinin mugaddiligi ve mebzuliyeti ile teferrüt ve temeyüz etmiş bir nebat vardır ki o da pirinçtir. İnsanların, buralara nazarı dikkatını davet eden bu nebat ile beraber, tabiî balık havuzları tarafından temin edilen balık bolluğudur. İnsanlar her sene mevsimler seyrinin husule getirdiği kombinezonu (pirinç zer'i) sun'î bir surette meydana getirmeğe teşvik olunmuşlardır. Bu zıraatın bilahara göstermiş olduğu tekâmül ne olursa olsun, iptidaî sebepleri, şartları zaman ve mekânın sonderecede mütebariz bir hadisesine merbuttur.

Görülüyor ki yabis menatikta olduğu kadar medarî ratıp menatikta dahi su oldukça hummalı bir faaliyetle, fakat yabis menatiktaki istimali tarzından başka türlü kullanılmaktadır. Birincisinde olduğu kadar ikincisinde dahi su hayat tarzlarının âli bir prensibi olmuştur; fakat kullanma tarzı ve bu tarzın peyizaja verdiği çehre farklıdır. Burada (yani medarî ratıp muntakada) su ya tabaka halindedir veya ârızalı menatika kademe kademe yaygındır; genişliğince yayılmıştır. Su bu halinde, tebahhur çokluğunun ve toprağın işba derecesinin kendisinin inbatî hassalarını zâfa düşüremeyeceğini bildiğinden dolayı günlerce kalabilir ve kahr. Orada bilakis (yani yabis muntakada) suyun milhî maddelerle meşbu bir hale gelmemesi için çabuk geçmesi, akması lâzımdır. İnsan burada suyu ancak meyillerle mücehhez rigoller vasıtası ile ve daima cari olabilecek bir halde kullanabilir. Burada su (yani medarî menatikta) insanın daimî ve samimî bir surette beraber yaşamağa mecbur olduğu bir unsurdur. Orada ise daima firar eden bir hazinedir, ve onu kapışır (yabis menatikta). Bu iki nahiyede ne alât ve edevat, ne nebatın intihabı, benaberin ne tagaddi tarzı ve ne de itiyatlar bir birlerine benzerler. Buralarda, hayat tarzlarında, her ikis

bir anlaşma ve mütekabil bir yardım üzerine müesses rüstaî küçük aynı cemaat tipine münceer olmakla beraber esashi farklar vardır.

Yabis mintakaların hali — Yaz kuraklığı gören menatıkta insanın teşebbüslerini kamçılayan başka nevi hadiselerdir. Nehir, burada, hayvanî ve nebatî bütün hayat için daha bariz bir noktai temerküz ve tahaşstür. Onunla temas eden herşey bereket kesbeder. Eski Mısırlıların yemek listelerinde bizleri hayrete düşürecek kadar maî mütenevvi bir çok nebatat vardı. Nil veya Frat sahilinde oturanların mergup meşguliyetlerini irae eden temsillerde av sahneleri ziraî sahneler nispetinde kesiridi. Mamafi Nilde ziraî medeniyetin galebesi kat'î oldu. Mezopotamya ve Pençap nehirlerindeki galebe daha natamam idi. Bu medeniyet, hadiselerin intizamına tam bir adaptasion sayesinde diğerlerine galebe çalmıştır. Nilde, feyzanı hemen takib eden seri alçalma, sulara, toprağın tuzunu hamil bir hale gelmesini meneden oldukça seri bir akıntı temin etmiştir. Nehrin aşağı (aval) kısmında oturanları ile yukarı kısmında oturanları arasında (amont) bir tesanüt teessüs etti; zira suyu kendi menfaati lehine zabt emeli, hırsı, lâzım olduğu kadar kullandıktan sonra mütebakisini hemen iade zaruretiye serfûru ediyordu. Nilin volkanî limonu, Frat ve Dielenin kalkerli limonları gitgide müteaddit nebatatın sistematik aklimatasionına yaradı. Her şeye ragmen ziraatın galebsi ebedî olmadığı gibi tam da değildir. Denize 20-30 kilometre kala Nilin klasik deltasında meyil hemen hemen sıfıra münceer olmuş olduğundan cereyan ve tahliye hemen hemen tevakkuf etmiştir. Sular tuzu şâriyet tarikiyle satha isal etmektedirler, *bararis* denilen tuzlu topraklar ise çöle zeyil teşkil ederler. Bu sahada buhayre avcusu ve bedevî, fellahı istihlâf etmişlerdir. Kerbelâ civarında insanların ihmali ve hatası olarak Fratin garbî eski kolunun gidip kaybolduğu bataklıklarda dahi manzara ve vaz'iyet aynıdır.

Hayat tarzları böylece nehrin hertürlü tagayyüratına bağlıdır, ve bu tagayyüratın hertürlü derdini çekerler. Sven Hedin, mevcudiyet tarzlarının inhitat ve tedennisile akarsuların patolojik safhası arasındaki münasebeti kısaca fakat pek manidar bir surette tasvir etmiştir. Yarkent ve Kâşgarın büyük vahalerini, kumlara doğru yolalan Tarım suyunun kenarındaki söğüt ve çınar ağaçlarını gözleyen seyrek ve çobanlardan mürekkep bir ahali kütlesi istihlâf eder. Nihayet her şey gıdasını balık avından bekleyen birkaç sefil kabilenin yaşadığı cesim sazlıklara münceer olur. Bu hikâyeyi hemen hemen kelime bekeline Tchad (Çada) doğru seyri esnasında Şariye tatpik edebiliriz.

Kuraklık ve yağmurun devrî tenavübünden insan için hiç te daha az fikir telkin edici olmıyan diğer tabiî kombinezonlar doğmuştur. İlkbahar yağmurlarının yerden birdenbire fişkırttığı senelik nebatattan pek çok

kereler bahsedilmiştir. Yaz bunların saplarını kurutacak, tanelerini kemale erdirecektir . Fakat yorulmamış , ve bütün münbit maddelerden mürkek hazinesini ihtiyat halinde muhafaza eden bu topraklarda mahfi bütün kuvvetlerin aynizamanda inkişaf ettiği zannolunuyor. İnsanın bu nebatî alayların başlıca hububatından bir iki tanesini intihap etmesine mukabil bison, gazel, koyun v.s... gibi ot yiyici hayvanatın kendileri dahi bir taraftan bu alaylar dolayısıyla hayret verici derecede tekessür etmek çaresini bulmuşlardır. Fakat mer'alık noktaların mütemadiyen tükenmesi, münbit toprakların seyrek olan tarzı tevzii, seyyar hayatı ve sürüler halinde tebdili mekânı bu ot yiyici hayvanlar için bir zaruret haline koymuştur. Mevsim tebeddüllerinde, kutup mıntakaları dahi, muhacerete hazırlanan bu sürü toplanmalarını bilir, tanır, fakat muhaceret büsbütün diğer bir arka memleket için vakidir. Gayri münbit Sibirya *taygası* yerine, burada hedef mücavir veya komşu olan kabili zer allüvion ve ya step, zeytin yağı veya buğday toprakları, *Teller*, *Mezopotamyalar* dır . İnsan pek eski zamanlardan beri, bu serserî sürüler içinde büyük soğuklara olduğu kadar ratıp yazlara da tahammül edemiyen ve devamlı yürüyüş kabiliyetine kanaatkârlığını da ilâve eden ve bilhassa kendisine steplerin yabıs havası ve kokulu otları fevkalade yarayan bir hayvanı kendisine benimsemiş ve mal edinmiştir. Bu mubarek hayvanın mevcudiyet şartlarını *en müsait bir şekilde* haiz olan *koyun memleketleri* vardır. Mezruat ve steplerin müşevveş ve müphem olan muhitleri (periferie) üzerinde bu memleketler Amerika Far west inde ve Avustralyada olduğu kadar Cezayir ve Suriye yaylalarında aynı fizikî şartlarıyla temayüz eder. İptidalarında bu kabil memleketler ziraata mahsus toprakların bir nevi hüddut arkadaşı (marşı) ve mülhakı gibi görünürlerdi. Filhakika bu suretledir ki akvamin beytî idaresiue kadar sokulmuş, girmişti. Sadece senenin birkaç ayında devrî ve muvakkat çayırılar ile iktifa edebilecek olan hayvan yetiştirme ile uyuşmağı talep eden ziraat bu halde sürü zenginliğinin bir miyarı ve alâmeti olur. Bugday ve arpa müstahsili ile koyun ve at yetiştiricisi beyninde mahsulât ve gıda vasıtalarının mubadelesi, bu iki mubadeleci arasında, kitabı mukaddeste olduğu kadar Homerde dahi hayatı kadimin ruhunu teşkil eden bir tesanüt ihdas etti.

Hanenişinlik (sedentarité) bu münasebatın zarurî bir neticesi değildir. Esasen iklimin bu şartlarına merbut hususî ziraat tarzları şayet ihrazı muvaffakiyet etmese idi bu hanenişinlik hiç olmazsa daimî ve muntazâm bir tarzda tecelli ederdi, (sedentaire) hayatın burada temelini teşkil eden bahcedir. Kurak yazlı mutedil sıcak havayla manzûrımız olan bir çok meyve ağaçlarının mevcudiyetini, salis devirdeki müteaddit nevilerinin hayatta kalabilmelerine atfedebiliriz. Fakat bu ağaçlardan bir kısmı bu günkü mevcudiyetlerini ancak ziraat tarafından tadil ve terbiye suretiyle muhafaza

edebilmişlerdir, ve bu da hali hazır iklimi sayesinde mümkün olmuştur. Köylümüzün düşman gibi muamele ettiği ağaç, yağmacı kuşların bu yuvası, bilakis arasıra ziraat yapılabilen menatikta satıhta görünmiyen rutubeti köklerle yukarıya çeken bir hayırperver gibi hürmet ve riayet görür. Ağaç hamil olduğu yapraklarla nazik ve narin mezruatı güneşin yakıcı şuaatından muhafaza eder. Nebatatın ölüm tarafından çarpılmışa benzediği mevsim, tam asma kütüğü, hurma ağacı, incir ağacı meyvalarında, şekerin toplandığı veya kayısı ve şeftalinin âzamî rayiha, lezzetlerini iktisaba başladıkları veya zeytin tanesi özünün güzel kokulu zeytinyağı ile dolmağa başladığı mevsime tekabül eder. İran ve Yunanistanın eski adetlerinde ağaca tıpkı bir insana olduğu gibi birnevi kudsîyet affı, ağacın bedîî güzelliğinden ziyade muttasıf olduğu kıymetli vergilerinden dolaydır. Ağacın talebettiği aş, budama ve diğer ihtimamat adeta bir san'at haline getirilmişti. Evvelâ civar havaliye ve sonraları gitgide bir zeytinyağı lekesi gibi daha uzaklara yayılan ve müsait topraklara gayrı kabili takdir bir kıymet izafe ettiren bu san'at adeta (Thucidide) in pek haklı olarak medeniyetin yeni bir safhası dediği bir çiftçi asaleti, aristokrasisi yarattı. Yağmurlu yazlar memleketi olan Çinde ise bilakis ağaç lehindeki bütün bu mütalâatın aksi varittir. Ziraatın diğer kısımlarında eşi bulunmayan Çinli ağaç yetiştirmekte pek yavan ve pek cahildir.

Avrupa ormanlarında orman alânları — Mutedil menatikta ormanların geçirdikleri safahat ve tegayyürat hakkında bir fikir edinmeğe çalışmak medeniyetlerin mukayeseli tarihinden bir fasıl tetkik etmek demektir; fakat tenebbüt devri hiç olmazsa senenin beş ayı devam eden ormanları kastediyorum. Bu tarih ise her vasıttan istifade eden insanın ormana karşı actığı mücadeledenin tarihi demektir. Ağaç ile beraber, toprağı gevşetmeğe ve hafifletmeğe yarayan kurtları ve hurdebinî hayvancıkları da mahveden ateş; ağaç gövdesinin bir kısmını feci bir halde malûl bırakan balta; ağacı yardımcı unsurlardan mahrum bırakan tahtı şecerin ayıklanması (*sontrage*); artık keçinin ve koyunun öldürücü dişlerinden bahsetmiyeceğim. Gözümüz, kâh maki ve garig, kâh Fransanın kalker yaylalarında, Şimalî Almanyanın lanlarında, çalılık bataklıklar Bearn da *Touye* Japonya da *hara* ve bambousière ler şeklinde bu tahrihibatın neticelerini daima görmektedir. Ormanın uğradığı bu tereddiden nebatî tecemmuatın yeni şekilleri doğmuştur. İnsan ile ormanın mücadelesinde, orman tamamen hazfedilemediği zaman muhtelif uzlaşmalar, uyuşmalar başgösterir. Bugün bir uyuşma tarzile meşgul olmak sırası Şimalî Cemahiri Müttehidei Amerikanındır .

Burada pek muhtasar bir surette. Avrupanın hemen hemen 50 ile 55inci arzı şimalî nahiyesinde kâin ormanlar ile insan arasında teessüs eden

münasebattan bahsedeceğim. Bu nahiye bugün bir çok sebeplerden dolayı en seri tekâmül gören bir nahiye olup cenubuşarkîde kısmen bozkır evsafını muhafaza etmiş olan bir mıntaka ile hemhuduttur. Şimalde de hâlâ glasiye istilâsının izlerini ve yaralarını taşıyan bir mıntakaya temas eder. Mamafî her ikisine de birer parça çekmiş olan bu nahiye'nin kendine mahsus karakteri ve fizyonomisi vardır. Zira bir taraftan bozkırlar nebatat ve hayvanatının Garbî avrupaya kadar Avrupa içerilerine ilerilediği ispat olunmuş ve diğer taraftan ise ovalar üzerine tahminî 150 ilâ 200 metro arasında yayılmış olan limonların hiç olmazsa bir kısmının menşelerini eski glasiyelere mülhak sebeplere medyun olmaları ihtimali artmıştır.

İklim. müstesna noktalar bîr tarafa bırakılacak olur ise. ormanlara pek müsaittir. Yazın hiç bir yerde bu derece güzel nebatat, bu derecede şahane bir kütle arzıendami etmez. Fakat bunun husulü için her yerde nebatatın toprağı aynı suretle benimsemiş ve toprağı ısınmış olması meşruttur. Feyezanlara maruz vadiler ağaçların pek okadar işlerine gelmez. Limonlu yaylâların muhaddepliği üzerinde toprağın gayri mültesik tabiatı ağaçtan ziyade otlara müsaittir. Buralarda stepler mecmuai nebatîyesinin (Flore) mümessili olan sert neciliyelerin devam edegelmesi. başka bir iklimin şahitleri olan bunların tutunabilmek için müsait sahalar bulduklarını gösterir. Binaenaleyh orman nebatatının fütuhâtı ne derecelerde vasi olursa olsun her yeri istilâ etmediğini kabul etmek mecburiyeti vardır. Ormanlarda birtakım boşluklar, aralıklar kalmıştır. İşte insan buralardan ormanlara müdahale etmiştir. Ormanın nazarı itibara alınacak diğer bir hali de terekkebüdür. Hatta. edvarı tarihiyedenberi bile bu terkinin mahsus bir derecede tenevvüa uğradığı zannolunuyor. Herhalde toprak tesiratının çok olduğu malumdur. Romalılar devrinde sanavberiyeler Orta Frankonyanın kumlarını kütle halinde işgal ettikleri halde, kışın yapraklarını döken ormanlar (Suap) kalkerlerinde hakim bir vaziyette idiler. Mamafî umumiyetle iklim çok yapraklı ağaçlara müsaittir. Ormanlarımızın esasını teşkil eden ve Danimarka turbiyerlerinde kesretlice bulunan meşe ve fındık, garbî kısımda kayın ve kayınla beraber ıhlamur, dişbudak, akça ağaç v. s... uzun zamanlardanberi bizim yardımcılarımız ve tanıdıklarımızdır. Yüksek dalları, zaif ve müteharrik yaprakları ile bu ağaçlar gövdeleri arasından ziyayı ve ziya ile beraber de haşîşi bir takım nebatatı bulundukları yerlere serbestçe ithal ederler; bu ağaçlardan bazıları domuzların tagaddisine yarıyan kozalak ve palamutu da ihtiva eder. Rusyada meşe ağacı hududunda domuz yetiştirme nihayet bulur. Doğramacılık, araba imali v. s... gibi muhtelif işlere yarayan nevilerin kesreti, insanlar tarafından bu kabil keresteyi veren ağaçların, bu gün maden destekleri ve kâat hamuru istihsali için hümmaah bir faaliyetle katolunan diğerlerine tercih

edilmesine meydan vermiştir. Mahaza orman burada olduğu kadar sair yerlerde de fiili beşrin inkişafına hail ve hatta düşman olmuştur. Bu hal şüphe götürmez. İptidaî devirlerde ormanlar, bu gün ormancılarımıza medyun olduğumuz (fennî surette yetiştirilmiş orman] manzarasını irae etmiyorlardı. O zaman orman kesimi ameliyesi ne biktırıcı ve yorucu bir işdi. Başlandığı devirler adeta sayılıdır. VI ncı ve IX uncu asırlarda bilhassa yabis yerlerin ormanlarına taarruz ettiler. badehu (Cistercien) ve (Prémontrés)ler bataklık ormanların tathir ve sıhhî bir hale getirilmelerini adeta kendilerine bir ihtisas işi yaptılar; XIII üncü asır bütün manasiyle bir orman açması asrı oldu. Fakat bu hal fasıla zamanlarında ormanın yavaş yavaş ve gizlice, sinsice tahribine devam olunmasına mani olmanuştı. Zira orman, bir az ileride göreceğimiz gibi, yavaş yavaş ziraatın dairesi içinegirmiştir.

Bu gün, tarihten evel bile, şimalî Golde ve (la Gaule) Cermanyada mevcudiyetinden haberdar olduğumuz zürraî medeniyetlerin mebdelerini müspet bir tarzda tasavvur etmek, göz önüne getirmek zordur.

Bu başlangıcın nasıl olduğunu anlayabilmek için Rusyada steplere hudut teşkil eden ormanlık nahiyyede, bu gün neler yapıldığını tahti müşahedeye almaklığımız icab eder . Bunu yaparsak belki muvaffak oluruz . 1769 da naturalist Pallas, Samaranın şarkında haşîşî mürtefi lântlarda, tek bir adamin iki at ile aynı zamanda toprağı sürgülediğini, hem tohum attığını ve hem de tırpan geçirdiğini gördüğü zaman hayretlere düşmüştü . Bu gün, Volganın Finuvaları (Çeremişler, Tchremisse) ziraatta Goluvva (Gaulois) ve Cermen ziraatının uzun müddet tevakkuf ettiği safhadadırlar . Bunlar ziraati sadece yüksek topraklarda yapmaktadırlar . Halbuki bataklık, alçak ovalar geri kalmış olup vahşi bir haldedirler. Orta Avrupanın tetkik edilebilen yerlerindeki beşerî teşisatın kronolojisinden elde edilen neticede, söylediklerimize mutabık gelmektedir. Bu kabil tesisata ait en eski tabakalar, yaylalar üzerinde ve açık sahalarda bulunmuştur. Bilâhare, Meitzen (*ewandorf*) tarafından tetkik edilen köy tiplerini, meydana getiren mütecanis ve mücavir ziraat tecemmüatı da, bu havalide teessüs etmiş gibi görünmektedir. Filhakika tasavvur ettiğimiz şartlara avdet edelim. Rusyadan, Şimali Fransaya kadar, bilâfâsıla değilse bile hiç olmazsa birbirine yakın olmak üzere kısa fasılalarla löslü ve balçıklı ovalar ve ya alçak yaylalar sıralanır. Burada orman sağlam bir surette ahzı mevki edememiştir. Hatta bazı âsar, insanın hemen her tarafta mirasına konmuş olması muhtemel bulunan stepi hatırlatır. Avarızın yeknesaklığı ve toprağın mütecanisliği, kolleklif ve memzuç (kombinè) bir mesainin teşkiline müsaittir ; hatta bu teşkilât daimî olmak üzere müşterek bir teavünü musirren talep eder ve tıpkı sun'ı sulama memleketlerinde olduğu gibi ictimaî tesanüdün bir prensibi gibi görünür. Ormanda çiftciyi biktıran ürküten, köklere, çalılara ve dikenli çalılıklara karşı açacağı ve açmağa

mecbur olduğu anut mücadeledir. Haşîşî nebatatta, ormanda olduğu gibi geriye dönerek, taarruza geçmek yoktur. Nadasın mecburî tavassutundan sonra zürra tarlasında yeniden işe başlamayı güçleştiren çalılıklı bir toprak bulmaz. Sürü ise, hasattan sonra, gönüllü bir gasıp gibi hemhudut ormanın kenarına kadar toprağın hakimi olarak kalır. Bu nevi ziraî mevcudiyet, civar ormanla, böylece, münasebetler tesis etti. Her köy cemaatı, kenarlarından yavaş yavaş yenen, biten ve git gide cemaatle yekvücut olan, birleşen bir ormanlık marşı ile muhattır. Otlak hakkı, ve ondan istifade öyle müphem müsamahaya müstenit ananelere değil, bilakis kanun kuvvetinde bir nizamname ahkâmına tabidir. Bundan bilhassa domuz beslemek için istifade olunmaktadır. Köylülerimiz buna çok ehemmiyet verirler, zira domuz kendilerinin en mühim hayvani gıdalarını teşkil eder; fakat her nevi sürü de (animali) bundan müstefit olmaktadır. Filhakika çayırlar halen nadirdir, sun'î çayırlar ihtasi ise biliyoruz ki pek yeni bir vak'adır.

Bu adetlerin idareî ziraatta ne dereceye kadar yer yaptığını anlamak için, bunların ilgaları hakkında yapılan teşebbüslerin uğradığı muhalefeti hatırlamak kâfi gelir. Filhakika, orman, hudutları üzerinde gittikçe pigleşmektedir; fakat orman, Avrupa ziraatını Çin ve Japonya ziraatından tefrika hadim mümeyyiz vasf olan, ziraat ve hayvan yetiştirmenin bu kombinezonunu teşkile yardım etmişidi; bunu da unutmamak icap eder.

Ormanlar ile sahiller arasındaki fasıla — Avrupanın Şimaligarbî sahilleri gibi okyanusî iklimin ratıp ve rüzgârlı feveranlarına maruz sahiller, söyleyelim ki ormanları hiç bir zaman kendilerine yaklaştırmazlar, uzaklarda tutarlar. Danimarka *kiökkenmöddings* lerinin, izleri üzerinde yürüdükleri bu iptidaî medeniyet bu açık yerlere yerleşmişti. Yemek artıkları bakaya - sının en eski tabakaları balık ve kuş kemikleri ile müşterek köpek ve rengeyiği kemiklerini ihtiva ettiği halde yeni keşfolunan tabakalarda koyun, keçi, at ve domuz kemikleri bakiyelerine de tesadüf olunmuştur. Demekki olduğu yerde, ve deniz ile hiçte misafirperver olmıyan iç orman arasındaki bir sahada müteşekkil sabit bir kadroda yer bulan bir hayat tarzında, devamlı bir tekâmül husule gelmiştir. Şüphesiz Amerikanın Şimaligarbî sahili üzerinde yerlilerin balığı bol sahil ile orman haili arasındaki fasılada erkenden istikrarlı bir hayat tarzı teessüsüne muvaffak olmaları aynı sebeplerden dolayıdır. Japonyada olduğu gibi, ahâlinin yirmide biri balıkçılıkla imrarı hayat eden orada dahi orman, beşrî meşguliyetleri ya tevakkufa uğratmış ve ya denize sevk etmiş, sürmüştür.

Dağlardan alınmış olan misaller — Dağlar muhtelif iklim nahiyelerini birbirine yaklaştırmakla maruf bir hassaya maliktirler, bu yaklaştırmalardan ve bu farklardan ne şekil hayat tarzları kombinezonu doğduğu merakla araştırılmıştır. Bu bapta faydalı bir iki tecrübeye rağmen daha yapılacak pek çok ve şumullü müşahedeler vardır. Bu mevzua dair yürütülecek her türlü mütalaatın nazarı dikkate alacağı esas bir vakıa vardır ki o da

itihadat ve yaşama tarzlarını değistirebilecek derecede, suhnet, teşemmüs ve havai teressübat üzerine irtifaat tesirâtı mütevaliyesinin, ancak oldukça yüksek ve mütebariz bir seviyeden itibaren müessir olduğudur. Bu seviye tahmin edilebildiğine göre 800 metre ile 1000 metre arasında oynar. Hemen hemen bu irtifaa kadar etek nahiyesi diyebileceğimiz nahiye devam eder; bu muntakada nahiyelere göre, medarî ormanlar, stepler ve mezru sahalar, civar ovaların fizyonomisini çok tebeddüle uğratmadan devam ederler. İnsan kendi mevcudiyet şartlarını muhafazada gösterdiği ısrar sayesinde yapmağa alıştığı ziraatı mümkün olduğu kadar ve gücünün yettiği derecede yüksek irtifalara doğru çıkarır; bir çok ahvalde kendi aleyhine olarak kavanini tabiiyyeyi istihfaf eder.

Dağın, insanların hayatına ithal ettiği mütebariz farklar bu aşağı nahiye, yani temel nahiyesinin, fevkinde meydana çıkar. Bir iki tip ile iktifa etmek için şematik iki şekilde (şekil 1 sahifa 32) Avrupa ve Asyanın, filvaki birinde öküz diğerinde koyun yetiştirme hakim olmasına rağmen ikisindedeki çoban hayatının en mütekâmil tipleri bulunan iki silsilei cibalin yamaclarında nebatat nahiyelerinin teaküp ve tevali sıralarını gösterdik.

İsviçrenin ve Savuanın Garbî Alplerinde ovaya mabait teşkil eden mezruat nahiyesi Tiyeñan dağlarında olduğu kadar umumiyetle İran dağlarında dahi bilakis bozkıra mabait teşkil eder (şekil (1) e müracaat). Bunun çok ehemmiyeti vardır ve bu hal dağın hayatında esash bir amildir. İran dağlarının ve Orta Asya kadim iranî ahâlisinin şiddetli bir teşemmüs ile memzuc bir iska harikası sayesinde hububat, ağaç ve kavun yetiştirmeğe muvaffak oldukları saha bin metreden fazla değildir. Otlar muntakasile ormanlar muntakası arasına gıdaî nebatatın bu sokulması, dağı kıymetli bir iskân kabiliyeti ve mübadele unsuru ile zenginleştirmektedir.

Tiyeñanda, orman hemen hemen Alplerde bittiği yerden başlar. Çamlardan mürekkep koyu bir manto, kışın sırtlarda 3000 metreyi aşmadan tevakkuf eden bulutlar halkasına tekabül eder. Daha yukarda şitaî şerait büsbütün başka türdür. Orada daimî bir halde teşemmüsü ve yübuseti muhafaza eden anti siklonlu bir rejim vardır. Böylece Pamirde ve Tiyeñanların *Dchilgasında* irtifaat iklimlerine sıkı bir surette merbut olmakla beraber, garip bir hadise tecelli eder ki, oda şudur: kış esnasında melce ve maruziyetten bilistifada buralarda Alplerimizde karın gayrı kabili iskân bir hale koyduğu yüksekliklerde pastoral hayatı idame etmek imkânı vardır.

İnsanın, kışları, büyük mahrumiyetler bahasına ve âzamî souklar arasında bu irtifalarda tutunabilmek imkânını araması yazın, kendisine, zengin ve nihayetsiz tavizat hazırladığını bildiğindendir. Mevsimî irticac yazın bulutların seviyesini yükseltmektedir. Suhnetin yükselmesinden mütevellit sait hareket sayesinde su buharı ancak 3000 metroden yukarı irtifalarda, yani orman, nebatat seviyesinin fevkinde tekâsüf etmektedir.

Kışın pek az kar gören mer'alar, yazları kendilerini canlandıran oldukça mebzul bir rutubet alırlar, ve bu rutubet sayesinde vaktile Markopoloyi (Marco Polo) ve bu gün de bütün görenleri hayretlere düşüren haşîşî ve çalıya benzer nebatatı ve zengin hayvanatı beslerler. Venedikli, burada dünyanın en mükemmel mer'ası yetişir, zira zayıf bir kısrak on gün içinde adamakıllı semizler diyor. Bu Pastoral sahaya aşağı mıntakalarda kışlamış olan sürüler akıp gelir; tenhalıklar canlanır ve Semenovun dediği gibi hakikaten Kırgızların yaz mer'alarında geçirdikleri günler engüzel günleri olur. Filhakika, bu yüksek yerlerde, ziyadan, havanın şeffaf saflığından mütevellit bir fizyolojik cazibe vardır, ve bu cazibenin verdiği neşe insanlara olduğu kadar hayvanlara da sirayet eder.

Bu yazlık mer'alar bizde eski ahalinin alp tesniye ettikleri yerlerdir. Kadim ahali dağlarda ancak bu günkü ahalinin de yine aynı suretle tevsime devam edebilecekleri yerlere giderlerdi. Bu gün de yine aynı sahalar meskûn olup her noktası hususî adlarla tevsim edilmiştir. Burada dahi Asyanın pastoral dağlarında tahaddüs ettiği misillü bir kaç defa yenilenen yeşillikler ve ıslanma yaz bulutlarının orman nahiyeleri fevkine devrî suutlarından mütevellittir. Yazları öğleden sonra alp sırtlarına anûdane bir surette yapıştığını ve zirvelerini kapattığını gördüğümüz sık bulut halkaları 1900 metrenin fevkindeki mer'aların içtiği rutubet depolarıdır. Yağmur yeya sisler irtifaat ikliminin vasi nispetteki tebehkuratına rağmen nebatatı müteaddit kereler yeşillendirirler; bu nesimî teressübat ağustos ayında ortalığa yeniden bir hayat verdiğinden sürüler, evvelce ziyaret ettikleri mer'alara bu ay içinde tekrar avdet ederler.

Burada biz Alplerde yavaş yavaş teşekkül ve taammüm eden bu muhite uymaktan mütevellit vakıayı ve Asyada pastoral bedeviliğin irae ettiği tekâmülü tasvir edecek degiliz: bu hallerin ibtidaî sebeplerini söylemiş olmak kâfidir. Bu teşkilatın ruhu, birinci hal için olduğu kadar ikinci hal için de, sayelerinde insanın yüksek yerlerde daha fazla kalabilmesi imkânını hazırlayan ve oturmak için tesisat icrasını mümkün kılan ve insanı oralara alıştırıran bazı fizikî şartların imtizacındadır. Geniş temeller üzerine müesses hayvan yetiştirme, Asya bozkır ovalarında kendisine zarurî olan menabiin bütün teferruatını buluyordu. Fakat İsviçre vadilerinde bu şekil ve şümulde bir faaliyeti mümkün kılabilmek için, railik, yüksek mer'aların vüs'atı ile irtibatı berayı muhafaza çayırıları teksir etmek mecburiyetini duydu.

Şayét ifade ettikleri umumî manaları meydana çıkarabilirsek zikrettiğimiz bu bir sıra misal bize rabıtan mahrum gibi görünmez. Biz bu misalleri bazı hayat tarzlarının mens'elerinde iken irae ettikleri safhalardan intihaba çalıştık, Bunlar, yardımları tabii kombinezonlara meydan veren mevziî ve muhtelif sebeplerden doğmuşlar ve bu tabii tertipler ise, insanların bu misallere kendi kombinezonlarını aşılamaadan evvel tecelli etmişlerdir. Dünyada insanların yaşama tarzlarına

aşladıkları kombinezonlar kadar, tabiatın, kompartimanlar içine yerleştireceği medeniyet kadrolarına benzemiyen hiç bir şey tasavvur olunamaz. İnsanlar daima tabiatın hazırladığı kadrolar içine yaşama tarzları kurmazlar. Hususî kombinezonlarıyla tabiatın muayyen bir yaşama tarzi için hiç te hazırlamadığı noktalarda ekseriya muvaffak olurlar. Ötede beride, tatbikat sahaları ve sahnei muvaffakiyetleri taliin muhtelif cîveleri arasından kademe kademe yükselen ibtidaî teşebbüs fiillerine şahit oluyoruz. Bu kuvvetleri meydana getiren bu ileri atılmalar' mevcudatın mütemadi müteharrikliği sayesinde hayatî rekabetin tegayyürat ve cîveleri lehine husul bulmuşlardır. Bilhassa hayat sahibi âlemde mevsim farklarının meydana getirdiği devri taaddülat insana mütaaddit müdahale imkânları ve teşebbüs fırsatları ihzar etmiş ve bu taaddülatta, yaşama tarzları teşkilatında düsturül-amel vazifesini görmüştür. Yeknasak iklime tabi bir yerde bu münebbihler mefkut olabilirlerdi. Eğer iklimler tahalüfünün, devri hazıra yakın jeoloji devirlerinde, git gide bariz bir hal almaktan fariğ olmadığı doğru ise tenevvü itibarile büyüyen âlemin zekâ itibarile de "yükselebileceğini söyleyebilmekliğimiz de doğrudur.

İkinci Kısım

1

Her hücrenin bir menşei olduğu gibi her hayat tarzında doğduğu bir mekân vardır. Fakat bu hayat tarzının köklenüp kuvvetlenmesi için , nebata tohumlarının semeresini görmek için nasıl müsait bir saha lâzım ise, bu tarzda o derece müsait bir saha lâzımdır. Yaşama tarzının tamamıyla coğrafi bir mesele olması da zaten oradan başlar. Yaşama tarzlarının ülkeler ile insanlar arasına ilka ettiği pek mühim farklar da ancak bu tarzların menşelerine çıkmak şartıyla anlaşılabilir.

Yaşama tarzlarının tekâmülü — Muhtasar olan bu tetkik tecrübesinde avcılık ile balıkçılığı bir tarafa bırakabiliriz. Filvaki bu hayat tarzlarının da kendilerine mahsus bir tekâmülü vardır. Bu meşguliyetlere ticaret prensibi fikrinin girmesi, bunlarla meşgul olanların karakter ve hayatlarında bir dereceye kadar değiştirmiştir. Kürkleri için vurulan hayvanın avı ile, büyük mikyastaki balık avcılığı, Endiyenlerin (Indiens) Amerika çayırlarında yaptıkları avsürgününe ve eski coğrafyacılardan istihfâkârane bir surette bahs ettikleri balık yiyici kabilelerin hayatına pek az benzer. Fakat bu hayat tarzları gitgide azalmakta, mahdutlaşmakta ve oldukları yerlerde mütemerkiz bir halde kalmaktadırlar. Bilâkis ziraat ve hayvan yetiştirme faaliyet sahalarını yaymaktan ve muhtelif dallanma ve budaklanmalar ile karaların en az misafir perver yerlerine kadar sokulan cins ve tali neviler meydana getirmekten bir an farig olmamaktadırlar. Farkın sadece av ile meşgul erkek ile evinin etrafında ufak tefek ziraat yapan kadın arasında ancak bir vazife taksiminden ibaret bulunduğu iptidai devirlerden beri, bu iki yaşama tarzının terakkiyatı son derecelerde artmıştır. Bu iki yaşama tarzı taksimi mesai sayesinde hemen hemen cemiyetin bütün kuvvetlerini temerküz ettirmeğe ve senenin her zamanında anlara bir iş teminine muvaffak olmuştur. Bunlar, Ratzelin pek muvafık olarak « bütün faaliyet ve gayretin hususî bir istikamet aldığı hayat şekilleri » tesmiye ettiğini, tam manasıyla husul sahasına çıkarmışlar, realise etmişlerdir.

Zer suretile elde edilen nebatatın intihabı — Ziraatın terakkisi bazı nebatatın ve bilhassa menatıka göre insanın tahsisen benimsediği hububatın sathı arz üzerinde intişarına merbuttur. Bu intihap, mütereddit adımlar atılmadan, bocalanmadan olmamıştır. Balkan yarımadasının pek geri kalmış bazı kısımlarında elân mutat olduğu üzere aynı tarlaya muhtelif hububat tohumları atmak, başlangıç devirlerini hatırlatan bir anakronizmdir.

Bazı nebatlar insanlardan gördüğü itibar derecesine göre diğerlerini atlatmış ve yerlerine geçmişlerdir. Bu gün avrupanın Şimalıgarbî ahalisi nezdinde yulafın, çavdarın yerine kaim olmağa başlaması, ve Akdeniz ahalisi nezdinde mütefevvik bir ziraat nebatı olarak arpanın buğdaya takāddüm etmiş bulunması gibi. Petolemeye göre bir Sanskrit ismi olan Cava arpa manasına gelirmiş. Ohalde Cava adası arpa adası manasına geliyor demektir. Bundan da , bu adada Hintliler tarafından ithal olunan pirinçten evel diğer hububatın hakim bir yaz'iyette olduğunu anlıyoruz. İnsan nebatattan işine yarıyanlarını yaramıyanlardan itrah suretiyle ikincileri yanından uzaklaştırmıştır. İnsanın intihapgerdesi olup bütün ihtimamını üzerine temerküz ettirdiği ve tekâmülüne yardım için yaşayış safhalarını büyük bir dikkatle müşahede altına aldığı nebatın geçirdiği terakkî sefhası ne muazzam ve ne akıllara hayret verici bir şeydir. Çinli basireti, hikmeti bu terakkinin formülünü, her sene yapılan meşhur merasimde medeniyetin bir timsali gibi ahzı mevki eden pirinç, buğday , hintdarısı, adi darı ve « soja » gibi beş tohum danesine hasrı tahsis etmiştir.

İlk ziraat tecrübelerinin vukubulduğu iptidaen mahdud sahayı, düşman nebatatın rekabetine karşı muzafferane bir suretde himaye ve zamanla diğer iklim şartlarının nebatî âlem terekkebâtını ta kökünden değiştirdiği hududlara vusule kabiliyetli geniş bir sahanın istihlâf etmesi icap ediyordu. Şayet kendi kuvvetleriyle kendi başlarına bırakılmış olsaydılar ne buğday ne pirinç ve ne de ağır daneli mısır bu gün tahti temellüklerinde bulunan vasi sahaların hiç brisini kazanmakta, fetetmekte muvaffakiyet gösteremezlerdi. Fakat diğer taraftan beşerî ilk cem'iyetlerin , tabiatıyla ve ister istemez mütereddidane , mahallî ve sistematik olan fiilleri , hareketleri şayet toprakta ve nebatın fizyolojisinde muvaffakiyet amilleri , unsurları bulamasaydılar matlup muvaffakiyete irişemezlerdi. Binaenaleyh tabiat ile insan arasında pek sıkı ve samimî bir teşriki mesai olmuştur.

Hububattan başlıcalarının yayılması — Toprağın , nebatî mekânlar üzerine olan tesiratını coğrafi olmaktan ziyade bilhassa mahallî ve topoğrafik telâkki eder isek bu tesirin derecesini çok tenzil etmiş oluruz : şayet toprak bilhassa vasi sahalar üzerinde bir yeknesaklık irae ederse hal hiç te böyle değildir. Mütecanis bir muhitte nebatî cinslerin intişar ve dağılma hususunda izhar ettikleri suhulet , nebatî coğrafiyanın aydınlığa en iyi çıkardığı mühim vakıalardan biridir; maî bir çok nebatatın aynızamanda her yerde mevcudiyeti bunun bir misalidir. İntişar ve ittisaa en kabiliyetli olan berrî nebatat ise, önünde devamlı ve nispeten mütecanis bir toprak bulan nebatattır . Bu kabil nebatat bu şeraiti irae eden yerlere büyük gayret sarfetmeden, avarız ve toprağın pek hususî şartlarına mütevaliyen adapte olmak zaruretinin hissetmeden , alışa-bilmişlerdir.

Baştan başa birbirine benzeyen vasi toprakları muhtevi müteaddit muntakalar zikredebiliriz. Şayet Avrupa Rusyası için (Dokoutchaev) ve rüfekasının ihzâr ettikleri haritalar gibi müteaddit haritalara malik olsaydık bazı toprak nevinin , nahiyevî tevezzüünün , müfit cinslerin intişarında oynadığı mühim rolleri görür ve şüphesiz hayretlere düşerdik . Çerno-zyomin Cenubî Rusyada ve Sibiryada ittisa kespetsmesi, bu halin klasik bir enmüzevidir. Yeni iltiva görmüş silsilei cibalin eteklerine mihanikî ve kimyevî tecezzi mahsulâtının terakümü , İran boyunca ve belkidaha uzaklara kadar fasılasız uzun nahiyeler halinde tevali ve beyinlerinde teşabüh irac eden topraklar meydana getirmiştir. Ant (And) teşa'ubatı Kolombiyadan (Perou) Peruya kadar 3000 kilometrelik bir tul üzerinde kum, çakıl ve limon gibi gayrı mültesik (meuble) bakayadan müteşekkil bir sıra yaylayı çerçiveler . Bilâkis medarî Afrikada , bu devamlılık nadir vakialardandır . Buralarda ziraî sahalar , muntakalar, gre ve granit kayalarının aralarına hayluletiyle yıpranmış olan bu nimovalarda velâdî olan bir kısırlık, gayrı münbitlik ile birbirlerinden ayrılmışlardır. Bu kabil yerlerde ziraî ittisa bir set , bir hail tarafından tevakkufa uğratılmış olduğundan, ahali bıraktığı mesaiye biraz daha uzakta başlamak mecburiyeti ile karşılaşır. Bu topraklar hakkında, seyyahlardan ekseriyetle işitilen mütalaat işte bu maaldedir. Bu hal ise, Afrika topraklarının bu kısmına yapışmış olan, kusuru ifşa eder bir mahiyettedir.

Monchketov (Muşketov) tarafından nakl olunan bir türk atalarsözü şöyle diyor: (loess) lös ve su olan her yerde Sarte (Sart) vardır. Bir çok tağayyurata rağmen bu atalar sözü, toprakta, iska gören toprak (*lalmi*) ve ya sadece yağmurlar tarafından kuvvei inbatiye bahş edilen toprak (*bogara*) tan başka toprak farkı tanımayan dağlar hattı boyundaki İran ziraat tarzı ananesinin mukavemet ve devamını pek güzel ifade eder . Duaplarıyla (doab) İndüs Ganj ovası ve ya eski allüvionlar ile (*banğar*) yeni alluvionlar (*khadar*) beyninde taksime uğramış olan bu nehrî yarımada- dalar büyüklükte devamlılığın mükemmel bir misalidirler . Atalar sözünde takdirler ile yad olunan , köylerin teşkilâtında müessir olan ve mevsimi taksimlerde ve rüstâî tevsimatta tesiri mahsus bulunan bu devâmlılık şarkta (Bengal) hudutlarına kadar nispi tağayyürlere uğrasa bile gene devam eder. Bengalden sonra hâla bugday ve bakliye ziraatının icra edildiği sahalar yerlerini pirincin sahibi hakiki halinde hüküm sürdüğü menatıka terk eder etmez etnik ve hatta ictimai tipler velhasıl her şey değişir .

Bu maî nebat, musonlar Asyasının pek vasi deltalık sahalarında mezru bir nebat olmak için lâzımı gelen bütün şeraiti mükemmelen bulmuştur . Fakat, pirincin, iklim tarafından ihraç olunduğu Şimali Çindede toprağın diğer unsurları, kabili istifade ve fasılasız sahalar vüs'atının azametinden bilis- tifade ziraata müessir olmuşlardır . Rüzgârlar tarafından yığılan zerrat

kütleleri, daha sık yağmağa başlayan yağmurların tesiri tahtında milhiyetlerini gayp etmeğe ve nehir cereyanları kavaninine tebaan da dane dane yayılmağa başladıkları anda, buraları ziraata kabiliyet noktai nazarından dünyada mevcut devamlılığın en büyük mintakasına tekabül ederler. Chen - Si (Şan - Si) yaylalarını örten yeknesak loess (lös) tabakaları vadiler boyunca kenarlara dağılırlar, ve Sarı nehre, allüviyonlu vasi (talüs)ü için lâzım olan malzemeyi temin ederler.

Garbi Avrupamızda bu kabil teşekkülata şebih hiç bir şey yoktur. Mamafih burada olduğu kadar Şimali Amerikada dahi eski glasiye ittisaının cenup hudutları bir dereceye kadar fasilasız bir surette devam eden erazii menkule nahiyelerile temayüz ederler. Avrupada bu arazi erkenden mahallinde doğan bir ziraata meydan vermiştir. Hatta bu ziraatın tarzları ve kullandığı aletler (kireçleme, tekerlekli sapan) Romalı erbabı ziraatı hayretlere düşürmüştü. Amerikada 1860 da ziraata açılan State - Prairie (Sitat - Preri) ler (Ohyo, Indiyana, Illinois) işgal ettikleri sahanın vüs'atından mütevellit zaruret karşısında (saha Fransa mesahai sathiyesine muadildir,) ziraatta külli mikdarda makine kullanmak usulünü küşat etmişlerdir. Orada makine, ve avrupadakilerden daha hafif alât ve edevât istimalinden dolayı zirai yeni bir tip meydana çıkmıştır. Ozamandan beri Kanadaya ve garba ve belki de toprakları bu tarzı ziraata müsait olan bütün havalie tatbik olunan bu usül galiba dünyayı devr edecektir. Amerika eski medeniyetlerinin besleyici bir nebati olan mısır bu tarzdaki ziraat sayesinde gerek kendisi ve gerekse tali mahsulatı için pek vasi inkişaf ufukları bulmuştur. Bu gün alemşümül bir ticareti besler.

Mézru nevilerin plastikliyi — Bu tâliye mazhar olan nebati cinsler sadece besleyici hassalariyle teferriit etmiyorlardı; fakat belki de tahti temellüklerinde bulundurdıkları vasi saha sayesinde iktisap ettikleri değişmeğe kabiliyet ve plastiklik kabiliyeti ile de temayüz ediyorlardı. Ancak bu günkü hallerinde meşhudümüz olan büyük hububatın azim bir kısmı, seleksiyon ile teşekkül etmiş nevilerden ibarettir ve kismen de bunları insan yaratmıştır. İnsan, gerek ampirizm ve gerekse başka suretle olsun, bu hububatın, yeni cinsler meydana getirmek hususunda hali ihtiyatta tuttuğu kıymetli kabiliyetten istifade etmesini bilmiştir. Bugday böylece, yani kolayca eğilüp büküle bilen mükemmel bir adaptasyon kabiliyeti sayesinde Flandre (Flandr) ve İran iklimlerine alışmıştır. Bundanbaşka yabis havalinin kılı başakları ve gluten mikdarı daha zengin daneleri yerinede yumuşak başak ikame edilmiştir. Amerika ziraat erbabı iki yüzden fazla mısır nev'i elde etmeğe muvaffak olmuşlardır; bizdede laboratuvarlar son zamanlarda mısır nev'ini çoğaltmışlardır. Pirincinde bundan daha az nevilere malik olduğunu zann etmeyiniz, pirinç bu muhtelif nevileri sayesinde senenin muhtelif devirlerine alışmış ve gene bu sayededir ki arızalı ve hatta daglık menatıkı bile yadırgamamıştır. Tabii, plastikliğin

bu aynı vasfı ve müktesep tenevüü uzun zamanlardan beri insanın dikkat ettiği ve nazarını üzerine diktiği nebatatın kısmı âzamında mevcuttur : üzüm asması, elma ağacı , armut ağacı ve afrika Sudanının kola ağacı bu halin birer canlı misalidirler. Bu hal, âlemi nebatat üzerine, insanın braktığı izin en mütebariz damgalarından biridir .

Müntahap bazı nebatatın hayatı ile, beşerî zekâ ve mesainin bu iştiraki ; intaşın ve neşvünema ve tenebbütün muhtelif safhalarında nebatata uyması lâzımgelen fizyolojik vazifelerin ve optima farkların tahtı müşahedeye alınması; hayatlarının mevcudiyeti ile alâkadar olan hava tebeddüllerine atfedilen dikkat ve hatta izhar olunan endişe ve sinirlilik , ve bütün bunlardan yuğurulan rüstayi bir ruh Kamboç köylüsünde olduğu kadar Çin, Hintli ve hatta avrupalı köylüsünde garip teşabühleri ve bazı müşterek hututu ile mevcuttur. Zamanı kadim, bu esaslı mezruatın menşesine fevki beşeri bir fikri basiret ve ihtira atfetmekte idi; bu atıf ise her halde sebebsiz değil idi. Böylece, zekâdan mühim bir hisse tabiata munzam olmuştur. Bir yığın adet, itikadat ve atalarsözü hep bu zürrai meşguliyetten bahseder. Hâlâ birçok insanlar için bu nevi ihtimamlar bütün hayatı beşeri doldurur ve sene içindeki meşguliyetlerinin ana programını teşkil eder. An'anat ve adetler zamana mukavemet ederler. El'an bu gün yeni Meksikanın yerlilerile meskün köylerinde veya puebloslarında yağmur biraz geciktimi erkek ve kadının mısır başağı sallayarak yağmurun gelmesi için dinî ve mevzun bir takım danslar yaptıkları vakidir . [Bizde de bir kaç sene evveline gelinceye kadar yapılan yağmur duaları da manidardır] Bu hal bize XVI inci asırda yapılmış olan bazı haritalara resmedilmiş bulunan sahnaları hatırlatmaktadır .

II

Tagaddi vasıtaları — Kombinezon, canlı âleme, bilhassa nebatat âlemine insanın müdahalesini ifade eden bir tabiri diğerdir. Tagaddimizin talep ettiği azotlu ve hidro karbonlu maddelerin hey'eti umûmiyesi, ancak bazı mütenevvi yemeklerle kabili temin ve istihsaldir. Bu ihtiyacı telâfi için müteaddit kombinezonlar vücuda getirilmiştir; bunlar hakkında bir iki kelime söylemek icap eder, zira yaşama tarzlarının temellerini teşkil ederler. Filhakika insanların aralarında bir istihza, bir zemmü fasıl, bir garabet mevzuu yapmak için hemen kavradıkları en çarpıcı fark, tagaddi vasıtalarındaki farktır. Eski yunanlılar için un, buğday, şarap ve zeytinyağı istimali âli bir medeniyetin en kuvvetli bir delili idi. Botanikcilerin nebatî bir mecmuaya tip teşkil etmek üzere başlıca bir nebatı tefrik etmeleri misillû, bizde buğdaya, insanın Akdeniz mıntakasında teşkil ettiği besleyici nebatat mecmuasının bir tipi gibi bakabiliriz. Üzüm asması, zeytin ve incir ağaçları v. s. ne aynı bir menşee ve ne de aynı fiziki yapılaşa maliktirler; fakat fizyolyjik sıhriyet ile beyinlerinde tutunmasını bilirler, bunlar ile buğday arasında bile bir sıhriyet vardır: topraktan rutubeti derinlerden çekmek,

tanede gluteni ve meyvada şeker ve kokulu maddeleri yabıs yazlar lehine hazırlamak, tanzim etmek kabiliyetleri gibi .

Şayet mısır (*indian corn*) (endiyan korn) sadece seri bir surette yetişmek ve kemale ermek ve gıda için büyük bir kolaylık teşkil etmek gibi faideler arz etseydi şüphesiz gene Amerikada kolonizasyonu teshil ederdi; fakat içtimai hayatta ve âlemi ticarete edindiği mevki ve ehemmiyeti iktisap edemezdi. Mısır, Amerikada olduğu gibi Avrupada dahi kümes hayvanatı, domuz ve umuniyetle sürü hayvanatını semirtmek için kullanılan semirme kuvvet ve kabiliyetini , bünyesindeki glikoz, nişasta, hidro karbonlu maddelerin zenginliğine medyundur. «*Corn, Korn cow Kov, hoğ* » « mısır, inek, domuz » ; birarada pek iyi giden bu üç kelime hükûmetlerden birinin « Iowanin » « Corn-surplus » remzidir. Bundan başka geniş yapraklarından dolayı birbirlerinden ayırık olan sapsarı sayesinde mısırın kökleri arasına menatika göre kendi gibi parlak ve ıslak yazların dostu olan kabak, kayısı, domates ve ayçiçeği gibi diğer nebatat dikile bilir. Bulgaristan ve Eflak gibi memleketlerde küçük erazi sahipleri, bu tâli mezruatta , kendilerine noksan tamamlayıcı pek sadık birer yardımcı bulmuşlardır.

Bu tagaddi vasıtaları kombinezonlarından bazıları pek o kadar eski değildir . Bize Amerikadan gelen mısır gibi . Bu kombinezonların enyenisi ve adeta muasırımız olan kombinezon , süte müteallik şeylerle imtizaç etmiş olan patates ve yulaf ziraatı ittisaından mütevellit olan kombinezondur . Şimali Avrupanın okyanusi iklimi ota ve marchen (marsen) ve polderlerin hübübatı olan yulafa fevkalâde müsaittir. Yulaf, don devreleri arasında dört beş ayda tenebbüt devrini tamamlaya bilir . Amerika yaylâlarının hediyesi olup en muhtelif iklimlere uyan bu mukavim badıncaniyenin muavenet ve iştirakidir ki sinai ve beldi tecemmüatımızın ihuiyaçlarını telâfiye medar olacak kabiliyeti haiz bir usulü idarei ziraiyenin teşekkülüne müsait safhalar ihzar etmiştir . Şimali Avrupanın bu gün kesif bir ahaliye malik olması yarın Kanadanın, garbi Sibiryanın, daha öbür gün Cenübi Şilinin aynı vaziyete düşmesi hep bu hadiseye merbuttur. Şayet buğday ve mısır yeni fütuhatta bulunarak intişar sahalarını genişletseler bile. her halde sütçülüğün ve müteferri hasılatının yulaf ile el ele vererek her sene evelce arpa ve çavdara tahsis edilmiş olan sahalarda kazandıkları ve kazanmakta devam etmekte oldukları eraziye müsavi bir intişar sahasi kazanamazlar -

Mahallinde teşekkül etmiş olan bu memzuç misallere, uzun zamanlardanberi ticaretin , bir birinden uzak fakat aynı yaşama rejiminde şerik mahsulât beyninde teşkil ettiği kombinezonlar misallerinide ilave etmek icap eder . Bu kombinezona meydan verenler bilhassa münebbihlerdir . Bu kabil mahsulât ise elyevm ehemmiyetce tali bir mahsul gibi telekkı olunmaktan çok uzaktadırlar ve bunların, bizi meşğul eden mes'elede mühim bir mevki

tuttukları iddia oluna bilir. Sarılarda çayın, Avrupada kahvenin, Südanda kólacevizinin v. s. müşterek ihtiyaclar ihdasında ve yaşama tarzının tespitinde oynadıkları rolların mühim olmadığından kim bahsa cesaret edebilir ? Çay ağacının, yaprak ve filizlerinin mükerrer def'alar yenilenmesinden mütevellit lâtif rayıhası nihayetülemir kendisile müşterek olduğu pirinç gibi mussonlar iklimine tabıdır, fakat çay uzaklara seyahat etmektedir ; Asyanın kara yolları üzerinde dolaşır ve Şimali Çinin çinlisi bu rayihadar nebatı Çinin Cenup vilâyetlerinden getirtir. Tıpkı Sudan müs-lümanlarının kola cevizlerini almak için ta sylva nahiyesi hududuna kadar seyahata katlandıkları gibi . Dokuzuncu asirdan biraz müahhar bir zamanda çay Japonyaya girdiği zaman bu nebatın kibar mahafil adatına hululü , ve bunu pişirmek için müktazi takımların ihtrai, yeni merasim, ayin ve formüller gibi bir takım teşrifat merasiminin ihdas ve kabuluna ve Thucydide (Tüsidit) in dediği gibi medeniyetin esas ruhu olan içtimaî yeni bir incelik ve yeni bir zarafet daha doğmasına vesile oldu .

Beşert tesisatın mevkileri — Böylece rüstai itiyadat, el emeği müşkülâtı, teferruat kabilinden olan mahsulât, hüküm ve emreden ve hayat tarzının formülünü tespit eden bazı mezruatın etrafına toplanmıştır. Mesken (habitat) bu kombinezonların mer'i bir ifadesi, tecelliyatıdır. Mevkilerin intihabında, tecemmuatın tarzında, tertip ve tanziminde icrayı tesir eden, amil olan esbap meyanında en göze çarpanı, el altına mümkün olduğu mertebede çokça maişet menbaları toplamak ve kolayca bir tertip dahilinde bir noktaya yerleşmenin muhtelif imkân derecelerini meze etmek kaygusudur . Asyanın, balık ve pirincin tabii rejimini teşkil ettiği Cenubuşarkî havali-sinde nehir kenarlarında kazıklar üzerine inşa edilmiş olan ev , nehirde sal ve ya yelkenli merakip (jonque) da devam eder. Bizim Avrupa hava-lisinde beşeri tesisat hemen daima menbalar seviyesinde ve köyler hattını tesbit eden toprakların temas noktalarındadır. Bir çok halâtta yolların bu hususta hiç bir dahli yoktur. Köy yola takaddüm etmiştir. Loren (Lorraine) ve Burginyon (Bourguignon) tepelerinde Olithr ve Liasın, Loren (Lorraine) yaylası kenalarında grelerin ve kavkai kalkerlerin (Muschelkalk), Brayda Tebaşır ve Gaultın, Auvergne (Overn - y) de bazalt ve arjillerin teması v. s. gibi, bir çok emsali meyanından zikr ettiğimiz bu yerlerdeki temas nokta-ları, beşeri tecemmuat yerleri, mahalleri olmak için tabiat tarafından irae olunmuşlardır. Buralarda oturan insanlar tarlalar mezruatına sebze bahçalarının, çayır ve mer'aların, ormanların noksan telâfi edici yardı-mıların da ilâve ede bilirler. Çiftliklerde aynen köyler hattı kanununa tabaan dizilirler : Bresse (Bres) de çiftliklerin, tarlaların kâin bulunduğu tepeciklerin (mamelon) sırtlarında (croupe) birbirlerini muntazaman takip ettikleri görülür . Halbu ki tepelerin aşağısına çayırlar yayılmıştır .

İnsanın mevcudiyetinin devanılı izlerinden, alâmetlerinden biri nebatî ve ziraî şekillerin sun'î bir surette temerküz ve tahassüdüdür: bahçe

kuşakları Pikardiyaya yaklaşımakta olduğumuzu haber verir; Normandiya çiftliğini bir kayın ağacı halkası ihata eder; Garpta, (Fransada) küçük bahçeler (Morvan)da yemiş bahçeleri «courtil.ouche» «Auvergne» (Overn-y)de çiftlik gerisindeki çayırık, meskene yaklaştığımızı haber veren alâmetlerdir. A. Chevalier (Şevaliye) nin tasvir ettiği orta Afrika köylerinde kabak, biber, pamuk fidanı ve mısırdan mürekkep garip ve büyük bir halite irae eden mütenevvi nebatat kümeleri evin hemen etrafında pek sıkışık bir surette ahz mevki ettikleri halde. darı, hintdarısı, arpa v. s. gibi eski ve daha umumî nebatat bilâkis büyük bir daire dahilinde dağınık bir haldedirler.

Mesken (habitat) şekilleri — Taksimatı , büyük ve küçüklükleri cihetlerinden inşaat ve tesisatın kendileride bu muhtelif tenevvüata adapte olurlar. Burada, zahire anbarı hakimdir ve çiftlik müstahdiminin kaynaştığı havluda en mühim ve esaslı yeri işgal eder. Orada mebanî gurup halindedir, fakat guruplar birbirinden ayırdır. Başka yerlerde mesken tek bir binadır , cephesindeki açık hücrelerden biber ve mısır demetleri sarkar. Kabylie (kabili) nin daracık köyleri etrafında ekseriya üstuvanî şekli ve mahruti damla küçücük zahire anbarları vardır. Fransadaki nehirlerimiz boyunca dizilen kalker tepelerde zahire anbarları ve kilerler bazen kaya içine oyulmuştur. Zira meskenin eski şekilleri bu gün ancak mesken hey'eti umumiyesinin talî, tabi derecesine düşmüş olan kısımlarında tercihen muhafaza edilegelmektedir. Pouille (Puyl) in (trulli) lerine müşabih müdevver klubecikler, dairevî mağara ve piramitler göreneğin ve itiyadın tesiriyle devam edegelmektedirler. Bu iptidaî şekillerin eski halleriyle devam edegelmeleri mesken fikrinin basit bir melc'eden, insanın bütün faaliyet vasıtalarını temerküz ettirdiği müşekkel bir hey'eti umumiye kadar nasıl yükseldiğini muhakeme etmemize müsaade eder.

Cenuba, kurak mıntakalara doğru ne derece çok ilerler isek bahçelerin köylere oderece çok sokuldukları ve mezru sahalar arasında boş fasılaların da oderece çok yayıldığını görürüz. Buralarda (*horta* , *vega* . *huerta*) gibi köy - bahçeler (*village-jardin*) gitgide kesif, ve vahalara doğru bir intikal kokusu veren bir mecmua halini alır. Bu yeşil çerçevelerden ötede (Kermes) in çalılıklarında, (Labiés) in top top kokulu demetlerinde akşamları köyün surlarına avdet eden koyun, keçi sürücükleri dolaşır. İklimin teşeddüdüne, nim zürraî, nim pastoral bir hayat tarzı tekabül eder. Kilikyanın (Adana) yakıcı ovalarındaki ahali yazın sürülerile *yaylada* yaşamak üzere köylerini terkederler. Böylece köy muvakkat bir zaman için meskun bir mahal olmaktan çıkar ve sadece bir depo sıfatını, fizyonomisini alır. İki hayat tarzının hemhudut olduğu nokta kolaylıkla kavranır ve idrak olunur. Daha uzakta, yaşama tarzındaki düalizm (ikilik) gitgide teeyyüt eder: bir tarafta insanların en şehirnişini ve en mahsuru olan vaha ve ya *Ksour* ahalisi; diğer tarafta ekseriya, bahçelerin mutasarrıfı müştereki olan bedevî

pastör. Bu iki tip insan arasında menafî tesanüdü olabilir; fakat bu iki adam arasında derin bir muhalefet vardır ve bu ebedidir.

Demek ki ziraat bize, insanın vasıtalarile, toprağa kökleşdiği tarzlardan bir danesini irae etmektedir; Peschel ve Ratzel (Peşel ve Ratzel) bu *Einwürrzelungi* (insanın toprağın bir kısmına kendisini ilave etmesini) pek güzel tasvir ve ifade etmişlerdir. Rüstâî malikanelerin devamda sebat etmesini, bizde, eski kartlar vasıtasile takip mümkün olan bir vakıadır. Fakat tekâmül kanunları her şey'e hakimdirler, ve en sağlam olarak yerleşmiş gibi görünen aforizm ve kanaatları sekteye uğratmak kabiliyetine maliktirler. Afrikanın ve Hindistanın iptidâî kabilelerinin yapmakta oldukları gibi basit ziraat zaten göçebe bir ziraattır. Tekâmülün son safhası olan senayileştirilmiş ziraat bize salıklarının bir kısmını bir nevî yeni göçebeliğe meylettirir gibi görünmektedir. Şimalî Cemahiri Müttahidei Amerika bize toprağın kabasını aldıktan sonra başka bir yerde aynı ameliyata geçen Spekûlatör çiftçi tipini pek güzel tanıtmıştır. Netekim Avrupada Leh, Flaman ve Ispanyol kollarının (amelesinin) Saksonyadaki ve Brideki (Brie) paınar mevsimi ve ya cenubî Fransanın bağbozumu zamanı için muvakkat bir muhacerete katlandıklarını görüyoruz.

III

Pastoral hayatın en mütekâmil ve en muazzam şekli, Moğolistandan Arap âlemine, Massailer memleketinden Zouloular memleketine kadar Asya ve Afrika kıt'alarında devam edüp gelenidir . Bu vasi saha sadece otluk stepleri değil , fakat kâdim ziraatın beşiği olan nehirleri, dağları ve metalürjik havaliyi de ihtiva eder : bunünla beraber buralarda nadir istisnalar bir tarafa bırakılacak olursa hâkim olan pastoral hayattır ; bu hayat diğer hayat tarzlarını ya rüc'at ettirir ve ya tahtı hâkimiyetine alır . Mağrepten ve ya Türkistandan Mekkeye giden bir müslüman , Moğolistandan Lassaya giden bir budist , dünyanın, ancak vahalar ile fasılaya uğramış geniş bir memmer mintakası olduğu kanaatini taşır; bu müslüman, bu budist fasılasız uzun sahalar üzerinde devam eden ziraat memleketlerimizi tasavvurda, iç memlekette oturan bir köylünün tıpkı denizi tasavvur ve tahayyülde uğradığı müşkülâta şebih müşkülata maruz kalır .

Pastoral yaşayışın tecavüzleri — Bu sahsdan bir kısmının diğer hayat tarzları aleyhine elde edilmiş olduğuna dair pek kuvvetli tarihi deliller vardır . Büyük Çin seddinin inşası (milâdî İsadan üç asır evvel) memleketi pastör kabilelerin tecavüzünden muhafaza için idi . Milâdın üçüncü, dördüncü asrından on beşinci asrına kadar Altaydan, Cengiz hanın ve Timurun seferlerini takip eden askeri tesisat ve teşkilat ile takviye edilen hemen hemen fasılasız bir Türk istilâsı, dalgası akmış ve bu sel Garbi Asya üzerine pastoral bir renk vermiş , yaymıştır . XIinci asrın Hilali ihtilali Mağrebide aynı suretle

tadilâta uğratmıştır. Mâzinin dahaa derin tabakalarına dalacak olursak Altay, Ural ve Ortaasya dağları arasında bir nevi metalürjik medeniyetin mevcudiyetini görürüz; bu medeniyet yerini maden işletmesinden tamamiyle bihaber bir hayat tarzına bırakmıştır. [Pallas Cenubi Ouraldan Yeni-seiye kadar olan sahada metalürjik bir medeniyetin izlerinden bahs etmiştir; bu medeniyetin mevcudiyeti bakır ve altın bakayası keşfi suretiyle tespit edildiği gibi bu keşfiyat bilâhere Ruslarada rehperlik etmiştir. (seyahatlar fransızca tercümesi, cilt 1 sahife 384 cilt II sahife 160 cilt III sahife 193 v.s.) — Herodote (III, 116) Pont - Euxin (Karadeniz) sahillerinde gördüğü, Şimalden mevrut, azim mikdarda altından hayretle bahs etmektedir. Groum — Gri-maîlo Yukarı Gobinin metalürjik kabiliyetlerinden pek müsait bir lisanla bahas etmektedir. — Futteret tarafından mezkûr. — Durch asien Berlin 1901 sahife 211] Mezruat ve bu hususta kullanılan aletlerin teşabühünden Gildani ve İran âlemlerile Şimali Çin beyninde ufak bazı münasebat ve rabita mevcut olması ihtimal dahilinde bulunduğu gibi Orta Asyadada bu gün görmekte olduğumuz şeylerden yani zirai cemiyetlerin tozlarından daha başka şeyler mevcut idi .

Bir hayat tarzının diğerinin yerine geçmesi bazen anî buhranlar şeklinde tecelli etmiştir: 1636 da Kalmukların Cungari den (Djoungarie) takımı ile Volga kenarlarına göç ettiklerini ve 1732 de « Kırgız » ların Orta-asyadan « Ural » nehrine kadar ilerlediklerini görmedik mi ? Pastoral hayatın diğer yaşama tarzları aleyhine olarak ittısı ve inkişafı bir çok kerreler felâketengiz şekiller halinde olmuştur. İnsanın aklına XI inci asrın müstevlileri için İbnihaldunun kullandığı « çekirge bulutları » tabiri geliyor. Bu anî ve bir dereceye kadar ıspazmozlu ve zirai hayata, yabancı hadise-ler önünde, sahneye tabii başka kuvvetlerin dahil olduğunu gösteren bir reviş farkı hiss olunmaktadır. Bu kuvvetler hayvanat zümresinin (animalité) otluk sahalardan çıkardığı ve Türk ve Mogolların pek manidar surette Kobi, Kip-tchak, [Leon Cahun, Asya tarihine methal Paris 1896 sahife 15] isimlerini verdikleri kuvvetlerdir .

Stepler hayvanatı — Prjevalski Tibetin Şimalişarkisinde ve bilhassa Tsaidamın kenarlarında mevcut otyeyici hayvanatın akıllara hayret verecek derecede ve efsanevî bir mikdarda olduğunu söylüyor. Diğer seyyah-larda medarî Afrika steplerinde dolaşan cesim gazal sürülerinden hayretle bahsetmektedirler . Amerika bisonu evvelce Prairie (Preri) lerin hâkimi idi, Pampalara ıspanyollar tarafından ithal olunan atlarında ne derece seri bir surette tekessür ettikleri malûmdur. Mamafih bu hayvanat (faune) Asyada bile nevilerin kesretinden ziyade fertlerin mikdari itibarıyla mühimdirler. Devri rabiin mamut, zürafe v. s. gibi ot yiyici, müstesna büyük memelilerinden bu ane kadar nesli munkariz olmayanların mikdari filhakika pekazdır. İnsan bu zengin canlı kâinatın ancak döküntülerini toplamış ve daha ziyade bu kâinatın mütebaki anasını kendi lehine

olmak üzere kısmen sun'î neviler halinde ihya etmiştir. Fakat insanın ehlileştirdiği koyunlar, keçiler, sevriler, develer adaptasyon suretiyle, zaten sürü halinde tebdili mekâna ve muhtelif muhitlere alışmağa, uymağa, [vahşî deve 3000 metro irtifaa kadar Altın Dağında görünür, argali koyunu ile komşudur.] insanın daha nadir ve otun daha mebzul olduğu sahalarda tekessür etmeğe alışmışlar ve bunlar için lâzım olan teşkilâtı da yapmışlardır. Büyük bir mebzuliyet ile vukubulan bu artmaların fiilhakika bir mukabil kısmı, ciheti vardır ki o da Ortaasyanın başlıca merkezini teşkil ettiği müthiş hayvan hastahklarıdır.

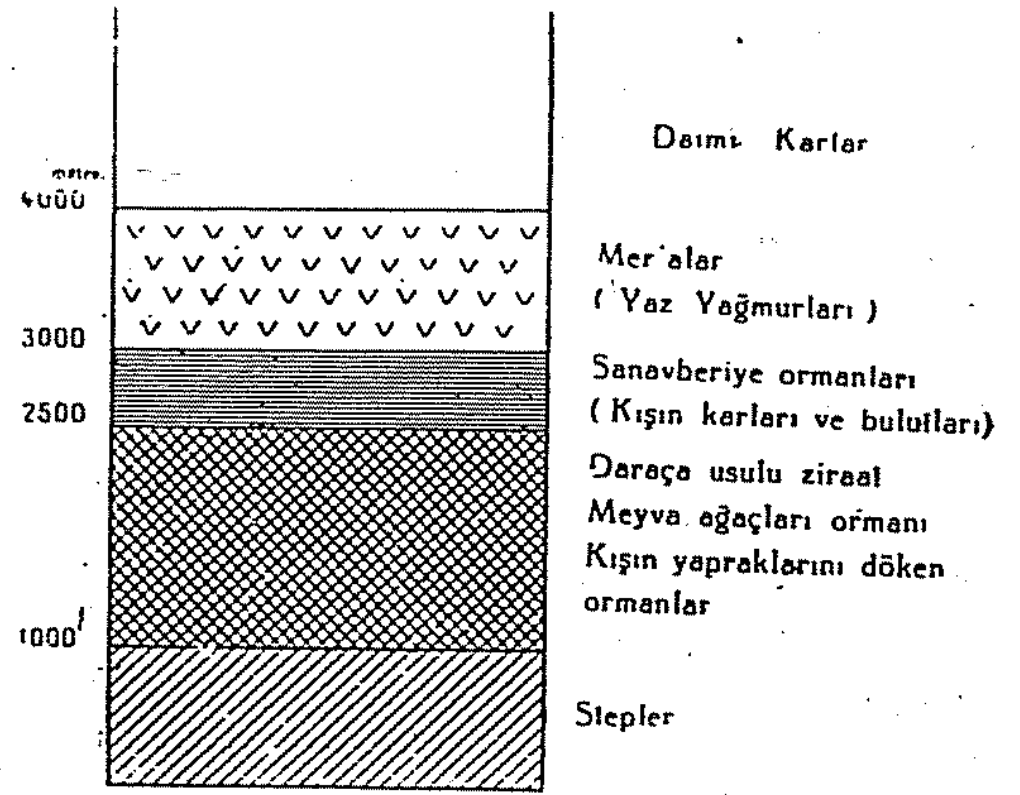
Aynı zamanda hem bozkıra ve hemde yüksek dağa adapte olmuş neviler meyanında, bilhassa, birbirleriyle olan irtibat ve minasebetleri İspanyadan ta Moğolistan'a kadar bir birlerinden zaif farklarla ayrılmış vahşî neviler şeklinde devam eden ganemileri zikretmek icap eder. [Ovis musimon, yabani koyun (Korsika); — Ovis trağelaphus (Fas); — Ovis Poli (Pamir); — Ovis argali (Altay), Mogolistan v.s...] Kuyunun ehlileştirilmesinin pek eski, pek umumî ve olduğu yredetecelli ettirilmiş bir vakia olmasını bu intişar ve çiftleşmenin kolaylıkları izah eder. Karl vogt koyun için «insanların elinde en kolaylıkla yuğurulan bir hayvandır» diyor. İnsan fiilhakika koyundan müteaddit tenevvüler meydana getirmeğe, yününü islâh etmeğe, kuyruğunu büyültmeğe muvaffak olmuştur. Koyun insanın ervetini, gıdasını, temin etmiştir. İnsan koyunu bir kolonizasyon aleti yapmış ve pastoral sahasını tezyit için kendisini bir yardımcı gibi kullanmıştır, Binaenaleyh; koyun, keçi ile beraber insanın şerikidir ve pek kuvvetli bir coğrafya amilidir. Bu iki mahlûk (koyun, keçi) steplerin mahafazası ve ittisai için çok çalışmıştır.

Nakil Vasitaları — Bu servetin muhafazası, mer'aların tükenmesinden dolayı vasi sahalara talep eder. Bu şart Avustralyanın (runs) leri ve Amerikanın (corrales) leri misillü ya vasi, cesim parklar ile ve ya sürülerin devri tebdili mevkii ile (tebdili mevki bazen çobanlar tarafından idare olunur, bazen bütün kabile sürüyü takip eder.) temin edilir. Bu müşterek huruç, yani bütün kabilenin sürüyü takiben çıkması Asyada ve Şimali Afrikada faik olan şeklidir. Garip bir elastikiyet ile kabile inkisam ve tekrar teşekkül eder. İbrahim ve Lutun sürülerini ufkun iki intihasında otlatmaları icap etseydi mutat edindikleri birleşmeği yine terketmezlerdi. Zira bu bedeviliğin bir coğrafyası, yani devri ziyaretler için malûm ve müntahap yerleri, işaret noktaları «gessen toprakları» vardır. [Iforass Tuaregleri ekseriya ziyaret ettikleri mer'alara hususî isimler vermişlerdir.] İklim zaruretleri kabileyi küçük zümrelere, [douars] lara ayrılmaya icbar eder; zaten kabilenin fiilen müttehit bir cephe irae etmesi nadirattandır; Fakat vahdet duygusu müstemirren devam eder, ve bu duyguyu da, kabilenin milli hikâyeleri besler; çadırların içtimai ise kabile için adeta bir bayramdır.

Garbi Alpler

Tıyen - Çan

Şekil 1 — Garbî Alplerde (İsviçre, Savua) ve Tıyen - Çan da nebatat mintakaları.

Malzemeyi ve müstahdimini mütemadiyen nakletmek Kırgız, Mogol, Arap ve ya Berber kabilelerinin halle muvaffak oldukları bir mes'eledir. Mevzuu bahsolan, stepin yeknasak toprağı üzerinde basit nakliyat icrası değil, fakat amudî ve ya ufkî istikametlerde tebdili mekân keyfiyeti olduğundan pastoral hayatın nakil vasıtası araba değil binek ve yük hayvanıdır. Otyiyici hayvanat nakliyat için lâzım olan stoku temin etmiştir: Himālaya üzerinde nakil hayvanı gibi kullanılan koyun ve keçiden, yürüyüşe ve tırmanmağa kısa ayaklar üstüne mevzu vücudunun kuvvetli muvazenesini vakfetmiş olan « yak » tan, « *bos grunniens* » Sudandan gelen eşeğe, Ortaasyanın ve Necidin yerlisi olan deveye, ve pek muhtelif ülkelerin malı olan ata kadar; fakat stepler muhitinin mütekabil noktalarından harekete gelmiş olan bu hayvanlar bu sahanın merkezine müteveccih bir istikamet almışlardır. Devrî kervanlarda, seyyahların kalemlerile ve ressamların fırçaları ve büyük bir gıpte ile tasvir ettikleri şey, muhtelif kabiliyetlerini insanın emrine amade kılan ve birbirlerine mütekabilen yardımlarda bulunan ve müsellâh muharibler, kadınlar ve çocuklar ile bir arada yaşıyan mevcudat mecmualarının göstere bileceğı en orijinal kombinizonları teşkil eden bu gayrı mütecanis hayvanların hep bir arada toplanışından mütevellit sahnedir. Nakliyatın bu ihtiyacatı üzerine, hayvan kuvvetinin daha başka tarzları da aşılanmıştır. Daha zamanı kadimde Şimalî Arabistan akvamından olan [Nabateéns] ler, yetiştirme, alıştırma suretile bir binek devesi elde etmeğe muvaffak olmuşlardı. Nebateenlerin Mısır ile garbî Asya beyninde kara transitinin kervancıları olması ancak yetiştirdikleri bu [Méhari] sayesinde. [Strabon XVI,4,2; XVI 4,26]. Daha o devirde deve Afrikada bile kullanılmıyordu; Afrikaya ithalindenberi [Chaamba] lar deve ile nakliyatçılığın mütahassısları olmuşlar ve [Nabatéens] ler gibi kervancılık yapmağa başlamışlardır.

Âlemi, ihtilale sevkeden, asıl at olmuştur. At sadece pastoral hayatta kendisine mevdu olan mekkâre vazifesi ile iktifa etmemiştir; bedevilere, Kımız (tahammür etmiş süt) temin, bu kısarak sürülerinin yapmış oldukları başlıca iyilik değildir; kuvvetli bacakları, sert tırnakları, sur'atli koşulara adapte olmuş hassas burun delikleri atı korkunç bir harp ve baskın aleti yapmıştır. Atlı müstevlilerden bahseden bir Acem şairi. «Geldiler, hücum ettiler, yağma ettiler, yaktılar, öldürdüler ve gözden nihan oldular» diyor. Bu tarz seri işler ancak at ile kabili icra idi. İlk defa yeni dünya Endiyenlerine garip ve muhayyirilukul bir şey gibi görünen at ve at ile suvarinin teşriki mesaisi, ilk önce Steplerde hasmane bir fikre alet olmak için kuvveden fiile çıkmış bir emri asirdir. Eğer bir misal isteniyorsa bu misali amerikanın tarihi bize pek güzel verebilir. Roşöz dağlarının eteklerinde sakın olup XVIII inci

asrın başlangıcına doğru Kanadalılar tarafından « siyah ayaklılar » diye tanılan kavim nasılsa atı tanıdı; bu tanıyış ile beraber havalide bir asayişsizlik başladı ve bir kaç sene içinde at sayesinde siyah ayaklılar Saskatchewan dan Yellowstona kadar uzanan âzim sahanın hakimi oldular. Ancak bu hakimiyetin geçici olduğunda söylemek icap eder .

Velhasıl pastoral hayat Asyada her yerden daha ziyade velût ve yarıdıcı oldu ve müteaddit ihtiraat ve tekâmülata meydan verdi . Burada insan hayvani kuvvetin istimali ve inkişafı hususuna bütün gayret ve emeğini Amerikadan daha muvaffakiyetle temerküz ettire bilmiştir . Adaptasyon, âli sıfatlarla mücehhez bazı hayvanlardan, bu nevi hizmete hazırlanmamış olan ren geyiği ve fil gibi nevilere kadar sirayet etti ; halbuki Amerikada pastoral hayatın mefkudiyeti, Roşüz dağlarının bizonu [Amerikanin hörgüçlü yabani öküzü] , « caribou » sı [Şimali Amerikanın bir nevi geyiği], vahşi koyunu gibi hayvanat kuvvetlerini, eski dünyada hemcinsleri insanın kendilerinden beklediği hizmete başlamış oldukları halde , âtıl ve bir işe yaramaz bir halde bırakmıştır . Pastoral hayat, göçebelik kendisinin bir lâzımı gayrı mufarıkı olmasına rağmen bazı cihazlardan âli , faik ve iptidai göçebelikten bir uçurum ile ayrılmış hakikaten âsil bir tip yaratmıştır ; zaten bu asil tipin basit bedevilik ile olan alâkası lisani itiyadatımız tarafından yaradılmış bir kelime iltibasından ibarettir .

Zaten pastoral hayatın âli şekilleri , doğdukları yerlerin yakınlarında , müstesna zengin mer'aların, bu tarz yaşayışı, yaşayışların en kötüsü değilde belki en cazibelisi haline koyduğu nahiyelerde kemale ermiş ve büyümüşlerdir . Bu âli şekiller kâh âni, kâh kademe kademe, derece derece tesir dairelerini genişletmişlerdir . Halbuki bazı kabilelerin katettiği güzergâh kırk kilometroyu aşmadığı ve meselâ bazı kabileler Horasan ve ya Cezayir Tellinden ayrılmadıkları halde diğerleri pek vasi sahaları dolışırlar . Larbaların her sene ziyaret ettikleri noktalar beyinde beş yüz kilometrodan fazla mesafe vardır . Cenubi Turkistan kırgızlarının ziyaret ettikleri noktalar beyindeki mesafe sekiz yüz kilometreyi aşar , göçebeleri , ziyaret ettikleri noktaları bu derece gayri tabii bir nisbette genişletmeğe ve diğer taraftan vaha zürrainı (foggaras) kanalizasyonlarını her türlü ihtiyatin haricinde temdit etmeğe icbar eden şey olsa olsa bazı iklim tebedülleri ve ya yubusetin vahim nispetler almasıdır . İnsan bu âzim tebdili mekânı gördükçe böyle düşünmekten kendisini alamamaktadır .

Hayat tarzlarının rekabeti — Kırgızların Fergana ovalarından her sene Tiyeñan dağlarına götürdükleri koyunların miktarını üç yüz binden fazla tahmin edenler vardır . Cezayir Larbaları tel ile Mzab arasında tahminen yüz bin koyuna tebdili mevki ettirmektedirler .

Bu nisbet ve şumulda hareketler, ancak, bu hareketi tevlit eden menatığın yiyecek noktai nazarından gayri kâfiligine müessir olacak derecede zengin nevahiye istinat ettikleri, güvendikleri takdirde mümkünülhusuldürler. Mer'aların kıymetini arttıran çorak havzaların muhiti etrafında veya dağların eteğindeki suların sıklığı ve kesretidir: pastoral hayatın en şumullü bir nisbette tekâmül ve inkişaf ettiği sahaların, ziraatın da benimsemek ve burnunu sokmak istediği aynı sahalar olması işte bundan mütevellittir.

Bu kabil yerlerde, yani ziraat ile pastoral hayatın tesahüp etmek için daima çarpıştıkları bu hudut noktalarında hemen hemen daimî bir surette hüküm süren hali ihtilâfın ve bazen de hali harbin saiki buralarının göçebelik ile çiftcilik arasında rekabet sahaları teşkil etmelerinden mütevellittir. Hayat tarzlarını sadece birbirlerine karşı komakla iktifa edecek olur isek mes'eleyi pek basit olarak arzemiş oluruz. Bazı ziraat tarzları vardır ki pastoral hayatın bazı tarzları derecesinde yer talep eder. Pastör ile zürra arasında asırlardanberi süren ve hiçbir zaman tükenmiyen ihtilaf, zıddiyet her ikisinin de muvafık şeraft tahtında yaşayabilmesi için aynı menfaatlari talep etmelerinden ileri gelir. Çiftci, pastörün sahrasına gıpte etmez, imrenmez; onun istediği, menbaların, kuyuların, otların hâla mevcut olduğu mutavassıt mıntakadır, halbuki pastör, burasını elinden çıkarırsa, açlık tehlikesine maruz kalacağı muhakkak olduğu gibi er geç yok olmağada mahkûm olur. Bu gün Cezayirde olduğu gibi Avustralyada ve Amerikanın bitişik cumhuriyetlerinde [*squatter*] ile [*farmer*] arasında devam edip giden ezelî ve ebedî dava.

İki hayat tarzının bu bitişikliğinin coğrafi hadiselerde gayrimüttesi bir hat halinde bir sürü izler bıraktığını sırası gelmiş iken kaydetmek faideden halî değildir. Müdafaa ve ya mubadele vasıtası olan kale ve pazarlar tesbih gibi hep bu temas sahasına dizilmişlerdir. Cenubî Oranais (Orane) nin ksour (ksour) ları kadar toprak kaleleri içine çekilmiş ve sıkı sıkıya kapanmış, saklanmış hiç bir şey tasavvur olunamaz. Hatta Türkmenlerin iskân sahaları civarındaki Horasan köyleri bile bu hususta geri kalır. Sahrayı hurma, hayvanat ve zahirenin mubadele edildiği bir sıra pazarlar hattı sıralar, kenarlar. Şayet Merve (Merv) bu gün yeni den dogar ise mutlaka bir hayvan pazarı şeklinde dogar v. s.

A . Bernard et N . Lacroix nın « Cezayirde göçebeliliğin tekâmülüne » hasr ettikleri müfit eserin pek kıymetli olmasının bir sırrıda, ziraî hayatın mütenevvi şekillerini devamlı bir nevi zincir ile fasılasız bir surette pastoral hayatın daha az mütenevvi olmayan şekillerine rapt eden derecelerin tahlilindeki isabette mündemiçtir. Büyük göçebe kabilelerinin muntazam

huruçlarıle , bazı küçük zümrelerin çöllerde serseri bir surette dolaşmaları beyinde , otluk âlemin sayısız otyiyicileri Asyanın en az misafirperver köşe ve buçaklarında altı, yedi başlık gruplar halinde sürünen vahşî, sefil atlar beyinde nazara çarpan mütebariz fark kadar fark vardır. Telde yapılan ziraat ile sahranın göbeğinde kaybolmuş vahalarda yapılan ziraat arasındaki farkta aynıdır. Halbuki bu iki hayat tarzı müşterek mevcudiyet sahibidirler; mubadele delâletile ve onun sayesinde bir birlerine hulûl ederler. Fakat aralarındaki tesanüt ne olursa olsun beyinlerindeki yaklaşma ancak maddî ve sathidir. Faikiyet Misirda olduğu gibi ister ziraî hayatta ve ya Asya ve Afrikanın diğer aksamında olduğu gibi pastoral hayatta olsun , iki tip, birbirine gene karışmaz. Bunlar aynı nehir yatağında birbirinden ayrı ve farklı kalan ve yan yana aktıkları halde bir birine karışmayan iki su gibidir .

IV

Yaşama tarzları tabii büyük mintakalar demek olan umumî kadrolar içine yerleşirler, ve birbirinden farklı şeyler irae ederler. Bunlar insana bağlanan ve onu takip eden birer muhtariyet sahibidirler . Kendisini başkalarından farklı bir mizaçta ve terkipte telekki eden sadece Fellah ile Bedouin (Beduen) değildir. Eflâktaki çoban ile Bulgaristandaki zürra da aynı kanaattadır; ve hatta sahillerimizdeki denizci , gemici bile kendisini dahildeki köylüden farklı olarak yaradılmış zanneder, bu kanaatı büyük bir iman ile taşır. Adeta bir kısmının ruhunu döken maden diğerinin ruhunu döken madenden farklıya benzer .

Yaşama tarzları , vasi berri sahalar üzerinde uzun mücadeleden sonra nihayet ihrazi faikiyet ederek iktisap edindikleri vaz'iyet ve hallerde tekâmül etmiş şekiller demektir; bu şekiller hayvanî cem'iyetlerin sabitliğine malik olmamakla beraber müterakim ve ancak bugün birbirine lehimlenebilmiş bir sıra gayret ve emek arz ederler.

İnsan fıtratan müteşebbis bir mahluk olmaktan ziyade itiyadına bağlı, sadık bir mevcudattır. Sadece kendisinden evel vukubulan terakkiyatın sevkettiği yol üzerinde bilhassa terakkiperverdir; şayet dışarıdan gelen bir sademe ile sarsılmaz ise insan, içinde doğduğu ve tabii memnun bulunduğu yaşama tarzından dışarı çıkmak istemez. An'anevî itiyadatı, kendisinin bu itiyadata istinaden uydurduğu batil itikadat ile takviye bulur. İnsanın yaşama tarzı ise, böylece adeta kendisinin bir vasatı münhasır olur, ve kendisinde baki kalan teşebbüs ve ihtira vergileri de ancak bu vasatı münhasır halinde icrayı amel eder.

Bir nahiyedeki bazı coğrafi hassaların arasına saplanup kaldıkları kısırlık hayreti celbeder. Halbuki bu hayrete hiçte lüzum yoktur, bu kısırlık coğrafi hassaların , ehalinin umumiyeti tarafından kabul olunan yaşama

tarzına tekabül etmemesinden, uymamasından mütevellittir. Fevki turaptan mümkün olduğu kadar istifade etmesini bilen Çin, tahtı turabını ihmal etmiştir. Müsait bahrî bir vaziyete malik olan filan millet denize arkasını dönmüşür veya XV inci asırda Portekizliler gibi ancak mecburiyülettiba bir mumareseden sonra denizci olmuştur. Ovaların son derece mahir ziraatçısı olan Japonyalı, dağlarının otlarından hemen hemen hiçbir veçhile istifadeyi aklına getirmemiştir. Bu gayri tabiîlikleri (*anomalie*), ancak hali hazır hakikatlarının vücut bulduğu tekâmül derecelerini tırmanır isek daha iyi anlayabiliriz. Meyvanın hangi saktan hasıl olduğunu bilmek icap eder.

Demek ki mühim ve kuvvetli coğrafya amilleri olan hayat tarzları, aynı zamanda beşeri teşkilâtın ajanlarıdır. Bunlar ekseriya aynı ülkenin insanları beyninde oderece ictimai farklar ihdas ederler ki medenî milletlerin gitgide saplanmakta oldukları karışma haline adeta bir muvazene teminederler, nihayet bu tarzların gitgide etnik farklara da hâkim olacakları şüpheden azadedir.

P. Vidal de la Blache : 1911

Tercüme eden : Müderris A. Macit

28 Şubat 1929
